

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Γεωγραφίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

‘Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου’

Κατεύθυνση Ευρωπαϊκές Πολιτικές, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη του Χώρου

Αστική διακυβέρνηση

Η περίπτωση του κέντρου της Αθήνας

Διπλωματική εργασία της Λάρισας Αυδίκου

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Γεωγραφίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

‘Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου’

Κατεύθυνση Ευρωπαϊκές Πολιτικές, Σχεδιασμός και Ανάπτυξη του Χώρου

Αστική διακυβέρνηση

Η περίπτωση του κέντρου της Αθήνας

Διπλωματική εργασία της Λάρισας Αυδίκου
Επιβλέπων καθηγητής: Θωμάς Μαλούτας

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013

Ευχαριστίες

Πρώτα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος και το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, που μου έδωσαν την ευκαιρία να γνωρίσω ένα τόσο ενδιαφέρον επιστημονικό πεδίο. Επίσης, πολλά ευχαριστώ στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Θωμά Μαλούτα, για την βοήθεια και την υποστήριξη του.

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Abstract	3
Μεθοδολογία	4
 Κεφάλαιο Πρώτο	
Εισαγωγή	5
1. Από το κοινωνικό κράτος στον νεοφιλελευθερισμό	5
 Κεφάλαιο Δεύτερο	
2. Έννοιες και θεωρητικές απόψεις	9
2.1 Από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση	9
2.2 Ορισμοί της έννοιας διακυβέρνηση	11
2.3 Αρχές καλής (αστικής) διακυβέρνησης	13
2.4 Μοντέλα αστικής διακυβέρνησης	19
2.5 Συμμετοχική διακυβέρνηση	21
2.6 Δίκτυα πολιτικής και δικτυακή διακυβέρνηση	24
2.7 Αστική διακυβέρνηση	29
2.8 Κοινωνία των πολιτών	31
 Κεφάλαιο Τρίτο	
Εισαγωγή	34
3.1 Rethink Athens	36
3.1.1 Σύντομη παρουσίαση του έργου	36
3.1.2 Κριτική	38
3.2 Οι πολίτες διεκδικούν: δίκτυα συλλογικής διεκδίκησης	42
3.2.1 Εισαγωγή	42
3.2.2 Περιγραφή των δημόσιων χώρων	43
3.2.3 Συμπεράσματα	52
Επίλογος	54
Βιβλιογραφία	57

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία, θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της την έννοια της αστικής διακυβέρνησης και επιχειρεί μία κριτική προσέγγιση στην ενδεχόμενη συμβολή της, στη διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων που εντοπίζονται στον αστικό χώρο. Αρχικά, θα γίνει μία αναφορά στην εξέλιξη της σχέσης κοινωνία– κράτος-αγορά και πως αυτή συνετέλεσε στο να μιλάμε πλέον για διακυβέρνηση των πόλεων. Για αυτό το λόγο, πρέπει να αναφερθούμε, αρχικά, στον τρόπο με τον οποίο η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους και η ταυτόχρονη ανάδυση και τελικά επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού, έχει ως αποτέλεσμα την αποδόμηση της παραδοσιακής κάθετης εξουσίας και την διάχυση της σε όλο το φάσμα του αστικού χώρου, καθιστώντας έτσι ενεργούς δρώντες στην διαμόρφωση αστικής πολιτικής και ιδιωτικούς φορείς.

Οι ιδιωτικοί αυτοί φορείς, δρώντας υπό το πρίσμα του νεοφιλελευθερισμού -με κύριο στόχο την συσσώρευση κεφαλαίου-, οδήγησαν στην όξυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων στο αστικό περιβάλλον. Αντίβαρο αυτής της κατάστασης, μπορούμε να πούμε πως είναι τα κοινωνικά - αστικά δίκτυα, τα οποία διεκδικούν την ισότιμη συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία. Έτσι, θα επιχειρήσουμε να επανεξετάσουμε την σχέση κοινωνίας-κράτους- αγοράς, στο πλαίσιο των αλλαγών που φέρνει η έννοια της αστικής διακυβέρνησης. Ένας στόχος αυτής της διπλωματικής εργασίας είναι να δοθεί έμφαση στον ρόλο των κοινωνικών-αστικών δικτύων στην διαμόρφωση και την εφαρμογή πολιτικών για την ανάπτυξη και την αναμόρφωση του αστικού χώρου καθώς επίσης και στην ανάδειξη της σημασίας της τοπικής διοίκησης έναντι της κεντρικής.

Ως μελέτη περίπτωσης ορίζεται η πόλη της Αθήνας. Στόχος είναι να εντοπιστούν δίκτυα, τα οποία έχουν δημιουργηθεί με στόχο την διαμόρφωση αστικής πολιτικής και θα εξεταστούν ως προς το σκοπό, τα συνεργαζόμενα μέρη, την δυναμική που αναπτύσσουν και το αποτέλεσμα. Τα δίκτυα που θα παρουσιαστούν στην παρούσα διπλωματική αφορούν στο διαγωνισμό Rethink Athens και στις συλλογικές διεκδικήσεις δημόσιων χώρων όπως το

πάρκο Ναυαρίνου, το πάρκο Κύπρου και Πατησίων και τη δημοτική αγορά της Κυψέλης.

Λέξεις κλειδιά: αστική διακυβέρνηση, δίκτυα διακυβέρνησης, Rethink Athens, δημόσιοι χώροι

Abstract

The dissertation puts in the spotlight the notion of urban governance and attempts a critical approach to the potential contribution to the management of social and economic problems found in urban areas. Initially, there will be a discussion of the development of the relations between society, state and market and how this contributed to the emerge of urban governance. Thus, we must mention , first , the way in which the decline of the welfare state and the simultaneous emergence and predominance of neoliberalism, which ultimately resulted in the breakdown of the traditional state power and sprawl across the urban space, making active actors in the shaping of urban policies, private agents. These private agents, acting towards neo – liberal practices, led to raise social and economic disparities in the urban space. To counterbalance this situation , urban networks , assert their equal participation in the political process .

We will attempt to rethink the relationship between society, state and market as part of the changes that urban governance brings. This dissertation emphasizes to the role urban networks in formulating and implementing policies for the development and reshaping of urban space as well as highlighting the importance of local governments. As a case study defined is the city of Athens. The aim is to identify networks that have been created, in order to shape urban policy and for that reason we will analyze, the cooperating parties and the dynamics and effects that they develop. The networks will be presented in this dissertation is the architectural competition Rethink Athens and collective claims of public places like the park Navarinou, the park kiprou and patision and public market of Kipseli.

Keywords: urban governace, governance networks, Rethink Athens, public space

Μεθοδολογία

Η έρευνα της παρούσας διπλωματικής, πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του μεταπτυχιακού προγράμματος Εφαρμοσμένη Γεωγραφία και Διαχείριση του Χώρου, του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου. Το μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας περιλαμβάνει την συλλογή δευτερογενών δεδομένων. Πιο συγκεκριμένα, για το πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, που αποτελούν την εισαγωγή και το θεωρητικό πλαίσιο αντίστοιχα, έγινε αναζήτηση και ανάλυση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας, αναφορικά με την έννοια της διακυβέρνησης και πιο ειδικά της αστικής διακυβέρνησης, προκειμένου να παρουσιαστεί όλο το αναγκαίο θεωρητικό υπόβαθρο για να υποστηρίξει τους κεντρικούς στόχους της εργασίας, όπως αναφέρθηκαν ανωτέρω. Για το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της διπλωματικής εργασίας, το οποίο περιλαμβάνει την μελέτη των περιπτώσεων, Σε γενικές γραμμές, η δευτερογενής έρευνα έγινε μέσω διαδικτύου με την αξιοποίηση κειμένων και άρθρων.

Κεφάλαιο Πρώτο

Εισαγωγή

Αυτό που επιχειρεί να αποτυπώσει η παρούσα εργασία, είναι η συμβολή της έννοιας της διακυβέρνησης, σε ζητήματα που προκύπτουν στον αστικό χώρο. Πως όμως καταλήξαμε να μιλάμε για διακυβέρνηση αντί για κυβέρνηση; Τι καινούργιο εισάγει αυτός ο όρος; Προκειμένου να μπορέσουμε να απαντήσουμε στα παραπάνω ερωτήματα θα πρέπει να εξηγήσουμε το ρόλο και την εξέλιξη του κράτους διαχρονικά και πως κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες συνετέλεσαν στην σημερινή μορφή του κράτους.

1. Από το κοινωνικό κράτος στον νεοφιλελευθερισμό

Η έννοια του κοινωνικού κράτος αποτυπώθηκε στα Συντάγματα πολλών χωρών της δύσης, καθώς διαμορφώθηκε και εδραιώθηκε μέσα από συγκεκριμένες ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Η ανάδυση του κοινωνικού κράτους, υπήρξε το αποτέλεσμα μίας σειράς σημαντικών γεγονότων, που σηματοδότησαν την αρχή του εικοστού αιώνα. Ο Ά Παγκόσμιος Πόλεμος και η οικονομική κρίση του 1929, έφεραν στην επιφάνεια, απόψεις οικονομολόγων για την αναγκαιότητα του κρατικού παρεμβατισμού, καθώς αποδείχθηκε πως η αγορά αδυνατούσε να ανταπεξέλθει στις αυξημένες ανάγκες που προέκυψαν. Η κρατική παρέμβαση

κρίθηκε αναγκαία, για να εξασφαλιστεί, όχι μόνο, η ανασύσταση της οικονομίας αλλά και η κοινωνική προστασία, ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Το κράτος δεν έπρεπε να μείνει άλλο ένας ουδέτερος παρατηρητής των οικονομικών εξελίξεων, αλλά να λειτουργήσει ως ένας αξιόπιστος εγγυητής για την διασφάλιση της οικονομίας και της κοινωνίας (Σακελλαρόπουλος,1999:25).

Ο κρατικός παρεμβατισμός του κεϋνσιανισμού , υιοθετήθηκε από όλα σχεδόν τα δυτικά κράτη, έχοντας σαν στόχο, τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας, την αύξηση της παραγωγικότητας και την προστασία των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων από τις τυφλές δυνάμεις της αγοράς. Σταδιακά, διευρύνεται η κοινωνική λειτουργία του κράτους, σε θέματα υγείας, εκπαίδευσης και κατοικίας, φθάνοντας σε ακόμα μεγαλύτερη αύξηση των αρμοδιοτήτων του, πέραν της άσκησης κοινωνικής πολιτικής, σε βασικά ζητήματα, όπως στην εκτέλεση οικονομικών λειτουργιών με τη δημιουργία υποδομών, οδικών δικτύων, σιδηροδρόμων κ.ά. Το κράτος λειτουργεί ως ο κεντρικός μοχλός κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, συγκεντρώνοντας πάνω του ολοένα και περισσότερες λειτουργίες και αρμοδιότητες. Σε επίπεδο διοίκησης, η εξουσία διαρθρώνεται σε απόλυτα κάθετη μορφή, καθιστώντας εντέλει το κράτος τον μοναδικό “ παίκτη”(Σακελλαρόπουλος,1999:26)..

Σταδιακά, όμως, από τα τέλη της δεκαετίας του '70, η υψηλή συσσώρευση κεφαλαίων από ιδιώτες, μετασχημάτισε τις οικονομίες των κρατών σε οικονομίες που λειτουργούσαν με βάση την αγορά. Ο κεϋνσιανισμός, αναπόφευκτα αποτυγχάνει να ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις και έτσι τα κράτη εφαρμόζουν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, που εξυπηρετούν το ιδιωτικό κεφάλαιο και αφήνουν πολύ περιορισμένο χώρο στο κράτος. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ενισχύουν και διευκολύνουν τις διαρθρωτικές αλλαγές. Μειώνονται οι κυβερνητικές ρυθμίσεις για τις επιχειρήσεις, και το ιδιωτικό κεφάλαιο γενικότερα, μειώνεται η κρατική ιδιοκτησία στον βιομηχανικό τομέα, αίρονται οι γεωγραφικοί περιορισμοί στην ελεύθερη ροή των κεφαλαίων και των εμπορευμάτων (Broomhill, 2001:116). Η κρίση του κράτους πρόνοιας, έγκειται στο ότι αδυνατεί να ανταποκριθεί δημοσιονομικά όταν αυξάνονται οι ανάγκες της κοινωνίας. Σε αυτό συμβάλει και ο ισχυρός

γραφειοκρατικός χαρακτήρας του κράτους πρόνοιας, που δημιουργεί ελλείμματα αποτελεσματικότητας και νομιμότητας (Kooiman, 1993:9). Όπως αναφέρουν και οι Pierre και Peters (1998:4), ο δύσκαμπτος, γραφειοκρατικός χαρακτήρας των κρατικών φορέων δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του ιδιωτικού τομέα, ο οποίος φαίνεται να κερδίζει έδαφος στη χάραξη και την εφαρμογή των πολιτικών. Συγκεκριμένα, τονίζουν πως όπου το κράτος αποτυγχάνει, ο ιδιωτικός τομέας φαίνεται να τα καταφέρνει καλύτερα.

Οι κυβερνήσεις οι οποίες εφάρμοσαν πρώτες νεοφιλελεύθερες πολιτικές, είναι η κυβέρνηση της Thatcher στην Αγγλία και η κυβέρνηση Reagan στις Η.Π.Α. την δεκαετία του '80. Αποτέλεσμα και των δύο αυτών κυβερνήσεων ήταν οι αποκρατικοποιήσεις με άμεσο αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των εργατικών συνδικάτων και η έντονη περικοπή των δημοσίων δαπανών. Αν και ο βασικός λόγος εφαρμογής των πολιτικών ήταν η δημοσιονομική κρίση που έπληττε τις δύο αυτές χώρες, το αποτέλεσμα ήταν η απελευθέρωση της αγοράς και συνακόλουθα η κυριαρχία της έναντι του κράτους (Hall et. al, 2013). Από εκείνη τη χρονική στιγμή, διακρατικοί οργανισμοί όπως η Διεθνής Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ο Διεθνής Οργανισμός Εμπορίου και ο ΟΟΣΑ, καθοδηγούν τις πολιτικές των κρατών παγκοσμίως. Οι έντονες πρακτικές των κυβερνήσεων που αναφέρθηκαν, είχαν ως αποτέλεσμα να ασκηθεί έντονη κριτική στον νεοφιλελευθερισμό στις αρχές της δεκαετίας του '90. Οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις της ίδιας δεκαετίας (Blair, Clinton, Schröder), χαρακτηρίστηκαν από τις πολιτικές της θεωρίας του Τρίτου Δρόμου, δηλαδή έμφαση στο πρωταγωνιστικό ρόλο της κοινωνίας των πολιτών και κοινωνική προσέγγιση της ανάπτυξης. Ωστόσο, οι σοσιαλδημοκρατικές αυτές κυβερνήσεις, υιοθέτησαν κρατικές πολιτικές που συνδέθηκαν άμεσα με την αγορά και άνοιξαν τον δρόμο στις νεοφιλελεύθερες πρακτικές της δεκαετίας του 2000 και τα αποτελέσματα που γνωρίζουμε (Hall, 2012)

Η σημερινή παγκόσμια δημοσιονομική κρίση, η ανάγκη για σύμπραξη δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η

αυξανόμενη σημασία των διακρατικών πολιτικών οργάνων καθιστούν αναγκαία τη ριζική αναδιάρθρωση του τρόπου λειτουργίας του κράτους και την αλλαγή του ρόλου του στη διαχείριση των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας και οικονομίας. Αυτή η διαδικασία υποχώρησης του κράτους, οδηγεί σε μια συνεχή απώλεια των λειτουργιών του σε εθνικό επίπεδο, ενώ σε τοπικό επίπεδο φαίνεται να είναι ικανό να στηρίξει την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν αποτελεί απαραίτητα την απόδειξη της παρακμής του κράτους, αλλά την ικανότητα του να προσαρμόζεται στις εξωτερικές αλλαγές (Davoudi, et al.2008:34).Από την στιγμή λοιπόν, που το κράτος δεν μπορεί να επιλύσει τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα κα προφανώς ούτε να οδηγήσει σε ανάπτυξη, όπως αναφέρει ο Koosman (1993:10), αυτό που μπορούμε να κάνουμε, είναι είτε να μειώσουμε τις προσδοκίες μας από το κεντρικό κράτος, είτε να αναζητήσουμε εναλλακτικούς τρόπους διοίκησης. Σε αυτό το σημείο, ξεκινά ο διάλογος για την διακυβέρνηση, ως εναλλακτική πρόταση.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2. Έννοιες και θεωρητικές απόψεις

Οι έννοια της αστικής διακυβέρνησης που μελετά η παρούσα διπλωματική αποτελεί, την χωρικά προσδιορισμένη στον αστικό χώρο, γενικότερη έννοια της διακυβέρνησης. Η διακυβέρνηση αποτυπώνεται από μελετητές ενός ευρύτερου φάσματος επιστημών, όπως την πολιτική επιστήμη, την κοινωνιολογία, την οικονομία, τη δημόσια διοίκηση. Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται η απόδοση του ορισμού της διακυβέρνησης καθώς επίσης και η αποτύπωση των βασικών θεωριών που συνδέονται με αυτή.

2.1 Από την κυβέρνηση στη διακυβέρνηση

Αν η κυβέρνηση (government) αποτελεί την επίσημη ηγεσία, που εποπτεύει και διαχειρίζεται τις πολιτικές, η διακυβέρνηση (governance) περιλαμβάνει στην εποπτεία και διαχείριση των πολιτικών και δύο άλλους δρώντες, προερχόμενους από την κοινωνία και την αγορά. Η διακυβέρνηση, αναγνωρίζει ότι η εξουσία υπάρχει μέσα και έξω από τις επίσημες αρχές και τα θεσμικά όργανα της κυβέρνησης. Με διάφορες μορφές, η διακυβέρνηση περιλαμβάνει το κράτος, τον ιδιωτικό τομέα και την κοινωνία των πολιτών.

Επίσης, η διακυβέρνηση δίνει έμφαση στις διαδικασίες. Αναγνωρίζει ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται με βάση τις πολύπλοκες σχέσεις που σχηματίζονται μεταξύ πολλών φορέων με διαφορετικές προτεραιότητες (UNDP:8). Η κυβέρνηση, επομένως παραπέμπει στα επίσημα όργανα του κράτους και λαμβάνει τις αποφάσεις της εντός συγκεκριμένων διοικητικών και νομικών πλαισίων. Το πιο σημαντικό, είναι πως οι αποφάσεις της κυβέρνησης υποστηρίζονται από τη νόμιμη, ιεραρχικά δομημένη, εξουσία του κράτους. Η διακυβέρνηση, από την άλλη πλευρά, περιλαμβάνει την κυβέρνηση- το κράτος- καθώς και πιο ανεπίσημες διαδικασίες επιρροής και διαπραγμάτευσης, με τη συμμετοχή δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, με σκοπό την επίτευξη, ενός συγκεκριμένου αποτελέσματος. Η έννοια της διακυβέρνησης ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα για την επίτευξη κοινών στόχων (Minnery, 2007: 329).

Το πρόγραμμα του ESPON (2004) «Governance of territorial and urban policies from EU to local level» στην έκθεσή του, επιχειρεί στο πρώτο μέρος της να αποτυπώσει τις θεωρητικές απόψεις, σχετικά με την μετάβαση από την έννοια της κυβέρνησης σε αυτή της διακυβέρνησης. Συνοπτικά, παρουσιάζονται ως εξής:

- «Μια σχετική μείωση του ρόλου του κράτους στη διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων (ESPON, 2004:7)
- Συμμετοχή των μη κυβερνητικών φορέων σε μια σειρά από λειτουργίες του κράτους σε διάφορες χωρικές κλίμακες (ESPON, 2004:7)
- Αλλαγή των ιεραρχικών μορφών των κρατικών δομών σε πιο ευέλικτες μορφές συνεργασίας και δικτύωσης (ESPON, 2004:7)
- Μετατόπιση από τις παροχές των επίσημων κυβερνητικών δομών στην σύγχρονη κατανομή των αρμοδιοτήτων και της παροχής υπηρεσιών μεταξύ του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών (ESPON, 2004:7)
- Ανάδειξη των τοπικών/περιφερειακών μορφών διακυβέρνησης, ως αποτέλεσμα της κινητοποίησης και της κατασκευής συγκεκριμένης κλίμακας, των πολιτικών και των θεσμών του κράτους. (ESPON, 2004:7)»

Η κυβέρνηση, επομένως, αφορά στην κυριαρχία της κρατικής εξουσίας οργανωμένης μέσω των επίσημων ιεραρχικά δομημένων οργανισμών του δημόσιου τομέα και των γραφειοκρατικών διαδικασιών. Η διακυβέρνηση, από την άλλη πλευρά, αφορά στην ανάδυση των επικαλυπτόμενων και πολύπλοκων σχέσεων, που δημιουργούνται με τη συμμετοχή νέων φορέων, εκτός της πολιτικής αρένας.

2.2 Ορισμοί της έννοιας διακυβέρνηση

Η διακυβέρνηση, επομένως, αποτελεί μια πολύπλοκη έννοια, η οποία είναι αδύνατο να αποδοθεί με έναν μόνο ορισμό. Τον όρο διακυβέρνηση τον συναντάμε σε ένα πλήθος επιστημονικών πεδίων, όπως κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές επιστήμες κ.ά. Οι ορισμοί που έχουν αποδοθεί είναι πολλοί, λόγω της διεπιστημονικότητας του όρου αλλά κυρίως εξαιτίας του τρόπου, με τον οποίο ο κάθε ερευνητής προσεγγίζει την έννοια. Στην παρούσα ενότητα, θα καταγράψει ένα μέρος των ορισμών που συναντάμε στη διεθνή βιβλιογραφία.

Ένας αντικειμενικός ορισμός εξαρτάται από φύση των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των δρώντων, από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των σχέσεων αυτών καθώς επίσης, και τα σημεία στα οποία στοχεύουμε (Pieterse, 2000:12). Το United Nations Development Program (1996) δίνει ένα γενικό ορισμό της έννοιας της διακυβέρνησης, λέγοντας ότι διακυβέρνηση είναι άσκηση πολιτικής, οικονομικής και διοικητικής εξουσίας στην διαχείριση των υποθέσεων μιας χώρας σε όλα τα επίπεδα. Η διακυβέρνηση είναι μία ουδέτερη έννοια που συνίσταται από σύνθετους μηχανισμούς, διαδικασίες σχέσεις και θεσμούς μέσω των οποίων οι πολίτες και οι ομάδες αρθρώνουν τα συμφέροντά τους, ασκούν τα δικαιώματά τους και διευθετούν τις διαφορές τους. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, η διακυβέρνηση περιλαμβάνει όχι μόνο το κράτος, αλλά και τον ιδιωτικό τομέα και την κοινωνία των πολιτών, καθώς ο ρόλος του κράτους είναι η δημιουργία ενός σταθερού πολιτικού και νομικού περιβάλλοντος, ευνοϊκού για την ανάπτυξη, ενώ η κοινωνία των πολιτών θεωρείται ως το μέσο διευκόλυνσης των πολιτικών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και της κινητοποίησης των ομάδων να συμμετάσχουν στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες. Αν εξετάσουμε την

έννοια σε διαρθρωτικό επίπεδο, αντιλαμβανόμαστε πως η διακυβέρνηση αφορά τις θεσμικές ρυθμίσεις, που διαμορφώνονται μεταξύ κράτους, αγοράς και κοινωνίας, σχετικά με τη συζήτηση, την εξέταση, τη λήψη αποφάσεων, την ιεράρχηση, τη χρηματοδότηση, την υλοποίηση και την αξιολόγηση των δημόσιων πολιτικών (Head, 2005:44).

Η Παγκόσμια Τράπεζα (1991:1), εξετάζοντας την έννοια από την οικονομική της λειτουργία, αναφέρει πως η διακυβέρνηση είναι η άσκηση της πολιτικής εξουσίας για τη διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών πόρων ενός έθνους . Η διακυβέρνηση αποτελεί , επίσης, χρήση της πολιτικής εξουσίας και άσκηση του ελέγχου της κοινωνίας, όσον αφορά τη διαχείριση των πόρων για την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη . Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό , ο ρόλος του κράτους είναι η δημιουργία ενός πλαισίου που ρυθμίζει τις δραστηριότητες των οικονομικών φορέων και η λήψη αποφάσεων σχετικά με την κατανομή των παροχών.

Άλλοι μελετητές προσεγγίζουν την έννοια της διακυβέρνησης, δίνοντας έμφαση στην ανάδειξη της κοινωνίας και της αγοράς, ως βασικούς δρώντες. Στη διαδικασία χάραξης, διοίκησης και εφαρμογής των πολιτικών, η οποία μέχρι τώρα οργανώνονταν από το εθνικό ή τοπικό κράτος, πλέον ενθαρρύνεται (από το κράτος και τα διεθνή σώματα όπως την Ευρωπαϊκή Ένωση ή την Παγκόσμια Τράπεζα) η συμμετοχή ιδιωτικών οικονομικών παραγόντων αλλά και της κοινωνίας των πολιτών (Swyndedouw, 2005:1992). Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Kooiman (1993:4), κανένας από τους δρώντες, δημόσιος ή ιδιωτικός, δεν έχει όλη την γνώση και την πληροφόρηση που απαιτείται για να επιλύσει σύνθετα, δυναμικά και διαφοροποιημένα προβλήματα. Κανείς από τους δρώντες δεν έχει τη σφαιρική άποψη που απαιτείται, ώστε η εφαρμογή συγκεκριμένων εργαλείων να είναι αποτελεσματική. Επίσης, κανείς δεν έχει εκείνη τη δυναμική δράση που θα του επιτρέψει να επικρατήσει σε ένα συγκεκριμένο διοικητικό μοντέλο. Η διακυβέρνηση, επομένως, λαμβάνει χώρα μέσω αλληλεπιδράσεων μεταξύ των δομών, των διαδικασιών και παραδόσεων που καθορίζουν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις και πώς οι πολίτες ή άλλοι ενδιαφερόμενοι μπορούν να εκφράσουν τη γνώμη

τους. Η διακυβέρνηση σχετίζεται με την εξουσία, τις σχέσεις που αναπτύσσονται και τη λογοδοσία. Ποιος, δηλαδή, έχει την επιρροή, ποιος αποφασίζει και ποίοι υπόκεινται σε λογοδοσία (Schacter, 2000: 3).

Η μελέτη των παραπάνω ερμηνειών του ορισμού, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως σε όλες ενυπάρχουν δύο κοινά χαρακτηριστικά. Το πρώτο είναι πως, σε κάθε μία ερμηνεία περιλαμβάνονται μη κρατικοί φορείς, είτε από την σφαίρα της αγοράς, είτε από την κοινωνία και δεύτερον, η διακυβέρνηση πάντα στηρίζεται σε έναν συνδυασμό μη-ιεραρχικών και ιεραρχικών μορφών συντονισμού. Η διακυβέρνηση, είναι ένας μηχανισμός διαπραγμάτευσης, σε επίπεδο πολιτικών, μεταξύ κοινωνίας, κράτους και αγοράς. Η διαφοροποίηση έγκειται στον τρόπο που δομείται κάθε φορά η εξουσία.

2.3 Αρχές καλής (αστικής) διακυβέρνησης

Πλέον η διακυβέρνηση ταυτίζεται κατά πολύ με την έννοια της καλής διακυβέρνησης, καθώς η καλή διακυβέρνηση αποτελεί το αποτέλεσμα της επιτυχημένης εφαρμογής της διακυβέρνησης. Η έννοια της καλής διακυβέρνησης ορίζεται με πολλούς τρόπους από διάφορους μελετητές, οργανισμούς και κυβερνήσεις σύμφωνα με τις εμπειρίες και τους επιδιωκόμενους σκοπούς τους. Και εδώ δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος ορισμός της καλής διακυβέρνησης αλλά περιγράφονται γενικά οι αρχές και οι κανόνες που την διαμορφώνουν. Σχετικά με την ορθή ή «καλή» -όπως αναφέρεται στην διεθνή βιβλιογραφία- διακυβέρνηση, έχουν διατυπωθεί διάφορες αρχές πάνω στις οποίες πρέπει να βασίζεται η έννοια της διακυβέρνησης, προκειμένου να διαμορφώνεται ένα όσο το δυνατόν, ιδανικό μοντέλο.

Οι εννέα βασικές αρχές όπως αυτές διατυπώθηκαν από το United Nations Development Program (UNDP) (1997), έχουν σαν σκοπό τη διαμόρφωση ενός πλαισίου εντός του οποίου λειτουργεί η καλή διακυβέρνηση. Η καλή

διακυβέρνηση διασφαλίζει ότι οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές προτεραιότητες βασίζονται στην ευρεία συναίνεση της κοινωνίας και ότι οι φωνές των φτωχότερων και πλέον ευάλωτων ομάδων, θα ληφθούν υπόψη στη λήψη αποφάσεων για την κατανομή των πόρων για την ανάπτυξη. Οι βασικές αρχές (Σχ. 1) είναι, η συμμετοχή (participation), το θεσμικό πλαίσιο (rule of law), η διαφάνεια (transparency), η ανταπόκριση (responsiveness), ο προσανατολισμός στη συναίνεση (consensus oriented), η ισότητα (equity), η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα (effectiveness and efficiency), η υπευθυνότητα (accountability) και το στρατηγικό όραμα (strategic vision). Πιο κάτω, αναλύονται συνοπτικά ως εξής:

- «Η *συμμετοχή* όλων των πολιτών ανεξαιρέτως, αποτελεί από τις πλέον βασικές αρχές. Η συμμετοχή μπορεί να είναι είτε άμεση είτε έμμεση μέσω θεσμοθετημένων αντιπροσώπων. Για αυτό το λόγο, είναι απαραίτητη η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι καθώς και η ύπαρξη μιας οργανωμένης κοινωνίας πολιτών(UNDP, 1997).
- Το *θεσμικό πλαίσιο* πρέπει να υπάρχει, για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κυρίως για την διασφάλιση της προστασίας των μειονοτήτων(UNDP, 1997).
- Η *διαφάνεια* δηλώνει πως οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων καθώς και η υλοποίησή τους, διέπονται από νόμους και κανονισμούς. Επίσης, όλα τα στοιχεία είναι άμεσα προσβάσιμα σε κάθε ενδιαφερόμενο με τρόπο κατανοητό(UNDP, 1997).
- Η *ανταπόκριση*, δηλώνει πως παρέχεται σε όλους τους ενδιαφερόμενους επαρκής χρόνος για την συμμετοχή τους στην διαδικασία(UNDP, 1997).
- Καθώς ανάμεσα στου δρώντες ενυπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα, ο *προσανατολισμός στη συναίνεση* αποτελεί απαραίτητο χαρακτηριστικό, προκειμένου να βρεθεί η λύση, η οποία θα εξυπηρετεί το κοινό καλό(UNDP, 1997).
- Η *ισότητα* εκφράζει πως όλοι έχουν την δυνατότητα να βελτιώσουν ή να διατηρήσουν το επίπεδο ζωής τους(UNDP, 1997).
- Η *αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα* αναφέρεται στην δυνατότητα να παράγεται ένα αποτέλεσμα το οποίο να ικανοποιεί τις

ανάγκες τις κοινωνίας κάνοντας την καλύτερη δυνατή χρήση των πόρων(UNDP, 1997).

- Η *υπευθυνότητα* δηλώνει, πως όλοι οι δρώντες (κοινωνία, κράτος, αγορά) έχουν την ευθύνη της λογοδοσίας απέναντι στο κοινό(UNDP, 1997).
- Το *στρατηγικό όραμα*, αφορά στο ότι τόσο οι πολιτικοί αρχηγοί όσο και το κοινό έχουν μια ευρεία και μακροπρόθεσμη προοπτική σχετικά με τη χρηστή διακυβέρνηση και την ανθρώπινη ανάπτυξη, μαζί με μια αίσθηση του τι είναι απαραίτητο για μια τέτοια εξέλιξη. Υπάρχει επίσης κατανόηση των ιστορικών, πολιτιστικών και κοινωνικών περιπλοκές στις οποίες η προοπτική αυτή βασίζεται(UNDP, 1997).»

Σχήμα 1: Βασικές αρχές καλής διακυβέρνησης Πηγή: www.undp.org

Ακόμη και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει αναπτυχθεί διάλογος σχετικά με την έννοια της καλής διακυβέρνησης. Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, με τη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση (ΕΕΚ, 2001) ορίζει πως «για να αναπτυχθεί μια μεγάλη δημοκρατική δυναμική στην Ένωση, η Επιτροπή δρομολογεί ευρεία μεταρρύθμιση στον τομέα της διακυβέρνησης και προτείνει τέσσερις σημαντικές αλλαγές: μεγαλύτερη

συμμετοχή των πολιτών, καθορισμός πιο αποτελεσματικών πολιτικών και νομοθεσιών, συμμετοχή στη συζήτηση για την παγκόσμια διακυβέρνηση και, τέλος, επαναπροσδιορισμό των πολιτικών και των θεσμικών οργάνων με βάση σαφείς στόχους». Στόχος, αυτής της μεταρρύθμισης είναι να προωθήσει μία από κάτω προς τα πάνω διαδικασία λήψης αποφάσεων, να φέρει πιο κοντά στα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. τους πολίτες ξεκινώντας από τοπικό και περιφερειακό επίπεδο. Στη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, αποτυπώνονται οι πέντε βασικές αρχές της καλής διακυβέρνησης, οι οποίες συνοψίζονται ως εξής:

- **«Διαφάνεια.** Τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. πρέπει να λειτουργούν με απόλυτη διαφάνεια, ώστε να ενισχύεται η εμπιστοσύνη των πολιτών προς αυτά(ΕΕΚ, 2001:7).
- **Συμμετοχή.** Η ευρεία συμμετοχή, από την χάραξη έως την εφαρμογή των πολιτικών, εξασφαλίζει την ποιότητα, τη σχετικότητα και την αποτελεσματικότητά της(ΕΕΚ, 2001:7).
- **Λογοδότηση.** Κάθε θεσμικό όργανο χρειάζεται να έχει σαφείς ρόλους στην πορεία της πολιτικής, καθώς επίσης σαφήνεια και υπευθυνότητα απαιτείται από όλους τους εμπλεκόμενους(ΕΕΚ, 2001:7).
- **Αποτελεσματικότητα.** Οι πολιτικές πρέπει να είναι αποτελεσματικές και έγκαιρες, να παρέχουν ό,τι απαιτείται βάσει σαφών στόχων, αξιολόγησης της μελλοντικής επίπτωσης και όπου υπάρχει βάσει παλαιότερης πείρας. Η αποτελεσματικότητα εξαρτάται και από τη λήψη αποφάσεων στο πλέον κατάλληλο περιβάλλον(ΕΕΚ, 2001:7).
- **Συνοχή.** Η συνοχή και η εύκολη κατανόηση των πολιτικών και των δράσεων είναι απαραίτητη. Η συνοχή απαιτεί πολιτική ηγεσία και ισχυρή αρμοδιότητα εκ μέρους των οργάνων για να εξασφαλιστεί μια συνεπής προσέγγιση ενός πολυσύνθετου μηχανισμού(ΕΕΚ, 2001:8).»

Οι δύο αυτοί διακρατικοί οργανισμοί, αποτυπώνοντας της βασικές αρχές τις καλής διακυβέρνησης, παρατηρούμε πως βασικός τους στόχος είναι η εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στην χάραξη και την εφαρμογή των πολιτικών καθώς επίσης και η δημιουργία ενός προστατευτικού πλαισίου έναντι τη κρατικής εξουσίας.

Οι αρχές που αναλύθηκαν προηγουμένως αφορούν στη γενικότερη έννοια της καλής διακυβέρνησης. Καθώς, όμως, εξετάζουμε την έννοια της αστικής διακυβέρνησης, πρέπει να αναφερθούμε στο πλαίσιο εκείνο που ορίζει την καλή αστική διακυβέρνηση. Το UN-Habitat το 2009, στην έκθεση του περιγράφει επτά αρχές, οι οποίες αναφέρονται ως εξής:

- «Η έννοια της βιωσιμότητας είναι ζωτικής σημασίας σε όλες τις διαστάσεις της αστικής ανάπτυξης. Οι πόλεις πρέπει να εξισορροπούν τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές ανάγκες των σημερινών και των μελλοντικών γενεών με μια σαφή δέσμευση για την μείωση της φτώχειας. Οι ηγέτες όλων των χώρων της αστικής κοινωνίας πρέπει να έχουν ένα μακροπρόθεσμο, στρατηγικό όραμα της βιώσιμης ανθρώπινης ανάπτυξης και την ικανότητα να συμβιβάζουν αντικρουόμενα συμφέροντα για το κοινό καλό (UN-Habitat, 2009:6).
- Η κατανομή των μηχανισμών παροχής υπηρεσιών πρέπει να γίνεται με βάση το πλησιέστερο κατάλληλο επίπεδο που είναι συμβατό με την αποτελεσματική και αποδοτική παροχή υπηρεσιών. Η αρχή αυτή αποβλέπει στην ενίσχυση της αποκέντρωσης και της τοπικής δημοκρατίας και με τον τρόπο αυτό βελτιώνεται η ικανότητα αντίδρασης των πολιτικών και των πρωτοβουλιών, έχοντας σαν προτεραιότητα τις ανάγκες των πολιτών. Επίσης, οι πόλεις θα πρέπει να ενισχυθούν με επαρκείς πόρους και την ανάλογη αυτονομία, ώστε να ανταποκρίνονται στις ευθύνες τους απέναντι στους πολίτες (UN-Habitat, 2009:6).
- Η κατανομή της εξουσίας οδηγεί στην ισότητα στην πρόσβαση και τη χρήση των πόρων καθώς και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Οι γυναίκες και οι άνδρες πρέπει να συμμετέχουν ισότιμα σε όλες τις αστικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τον καθορισμό προτεραιοτήτων και των διαδικασιών κατανομής των πόρων. Οι πόλεις πρέπει να προσφέρουν σε όλους ισότιμη πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες (UN-Habitat, 2009:7).
- Η αποδοτικότητα στην παροχή των δημοσίων υπηρεσιών και στην προώθηση της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης, είναι απαραίτητη ώστε οι πόλεις να είναι οικονομικά δυνατές και αποτελεσματικές στη

διαχείριση των πηγών εσόδων και δαπανών, τη διαχείριση και την παροχή υπηρεσιών. Ιδιωτικός τομέας και οι κοινότητες θα πρέπει να είναι ενεργοί για να συμβάλλουν επίσημα ή ανεπίσημα στην αστική οικονομία (UN-Habitat, 2009:7).

- Η λογοδοσία των τοπικών αρχών προς τους πολίτες τους, αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της καλής διακυβέρνησης. Η διαφάνεια και η λογοδοσία είναι απαραίτητες συνθήκες, ώστε τα ενδιαφερόμενα μέρη να αντιλαμβάνονται τις λειτουργίες της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και για το ποιος επωφελείται από τις αποφάσεις και δράσεις της. Η πρόσβαση στις πληροφορίες είναι θεμελιώδους σημασίας για αυτή την κατανόηση και τη καλή διακυβέρνηση. Οι νόμοι και οι δημόσιες πολιτικές πρέπει να εφαρμόζονται με διαφανή και προκαθορισμένο τρόπο. Η συμμετοχή των πολιτών αποτελεί βασικό στοιχείο για την προώθηση της διαφάνειας και της λογοδοσίας (UN-Habitat, 2009:8).
- Οι άνθρωποι είναι το βασικό κεφάλαιο των πόλεων. Αποτελούν τόσο το σκοπό, όσο και τα μέσα της βιώσιμης ανθρώπινης ανάπτυξης. Η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά σημαίνει ότι υπάρχει ενεργή συμμετοχή και ουσιαστική συμβολή των πολιτών με σκοπό το κοινό καλό. Επίσης, πρέπει να δίνεται προτεραιότητα, στην συμμετοχή των περιθωριοποιημένων ομάδων. Οι γυναίκες και τα φτωχότερα στρώματα της κοινωνίας πρέπει να ενθαρρύνονται να συμμετέχουν αποτελεσματικά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (UN-Habitat, 2009:8).
- Η ασφάλεια, είναι αυτό που εγγυάται την προστασία του αναφαίρετου δικαιώματος στη ζωή, την ιδιοκτησία και την ελευθερία. Οι πόλεις πρέπει να αποφεύγουν τις συγκρούσεις, μεταξύ των ανθρώπων, και τις φυσικές καταστροφές με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων στην πρόληψη του εγκλήματος και των συγκρούσεων και στην ετοιμότητα αντιμετώπισης καταστροφών. Οι πόλεις πρέπει, επίσης, να ενεργούν μέσω της κοινωνικής διαμεσολάβησης και των φορέων μείωσης των συγκρούσεων, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία μεταξύ των φορέων επιβολής του νόμου και άλλων κοινωνικών φορέων παροχής υπηρεσιών (UN-Habitat, 2009:9)».

Οι αρχές και τα πλαίσια εντός των οποίων μπορεί να αναπτυχθεί η καλή αστική διακυβέρνηση περιγράφηκαν στις προηγούμενες παραγράφους. Η έκθεση του United Nations Development Program αποτελεί την πρώτη αποτύπωση των αρχών της καλής διακυβέρνησης. Παρόλο που το συγκεκριμένο πρόγραμμα αφορά αναπτυσσόμενες χώρες, ωστόσο παρατηρούμε πως και στα δημοκρατικά περιβάλλοντα, της Ευρώπης γενικότερα και πιο ειδικά της Ελλάδας, υπάρχει ανάγκη θεσμοθέτησης του ρόλου της κοινωνίας των πολιτών, όσον αφορά την εμπλοκή της στη χάραξη και εφαρμογή πολιτικών. Αυτό που αντιλαμβανόμαστε, είναι πως στη διαρκή τάση αστικοποίησης που λαμβάνει χώρα παγκοσμίως η καλή αστική διακυβέρνηση μπορεί να αποτελέσει ένα μακροπρόθεσμο τρόπο ανάπτυξης των πόλεων. Καθώς, οι πόλεις μπορούν να αποτελέσουν τους μηχανισμούς κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, ο στόχος είναι η εμπλοκή και η συνεργασία στο επίπεδο των αστικών πολιτικών και άλλων δρώντων πέρα από το κράτος.

2.4 Μοντέλα αστικής διακυβέρνησης

Στην προσπάθεια αποτύπωσης της πολυσύνθετης έννοιας της διακυβέρνησης, είναι απαραίτητο να αναλυθεί κάποια τυπολογία. Έχουν αναπτυχθεί αρκετές τυπολογίες διακυβέρνησης στη διεθνή βιβλιογραφία. Ωστόσο, στην παρούσα διπλωματική εργασία, θα αναλυθούν τα μοντέλα αστικής διακυβέρνησης, όπως τα περιέγραψε ο Pierre. Ο Pierre (1999), κατηγοριοποιεί τους τρόπους διακυβέρνησης, με βάση διαφορετικές ομάδες προτύπων, ιδεών, αξιών και πρακτικών, οι οποίες αντανακλούν διαφορετικές απόψεις σχετικά με την τοπική δημοκρατία, το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης στην τοπική οικονομική ανάπτυξη, διαφορετικούς τρόπους διανεμητικών πολιτικών, καθώς και διαφορετικών αντιλήψεων για το ρόλο του κράτους σε σχέση με την κοινωνία των πολιτών καθώς παράγονται διαφορετικές επιλογές αστικών πολιτικών και αποτελεσμάτων (Pierre 1999, 374). Οι τέσσερις τύποι αστικής διακυβέρνησης, κατά τον Pierre, είναι η διαχειριστική διακυβέρνηση (*managerial governance*), η συνεταιρική διακυβέρνηση (*corporatist governance*), η φιλο-αναπτυξιακή

διακυβέρνηση (progrowth governance) και η διακυβέρνηση πρόνοιας (welfare governance).

Τα μοντέλα αυτά διαφοροποιούνται στη βάση τεσσάρων μεταβλητών. Πρώτον, της σύνθεσης των βασικών συμμετεχόντων. Δεύτερον, των γενικών στόχων πολιτικής που χαρακτηρίζουν τις ρυθμίσεις διακυβέρνησης. Τρίτον, των μέσων που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των στόχων αυτών. Τέταρτον, των αποτελεσμάτων τους (Pierre, 1999:380).

- «Η διαχειριστική διακυβέρνηση, έχει να κάνει με τον επαναπροσδιορισμό της δημόσιας διοίκησης, ο οποίος συχνά αναφέρεται με τον όρο «νέα δημόσια διαχείριση», όπου γενικός στόχος είναι, οι καταναλωτές να αποφασίζουν ποιες υπηρεσίες θα προσφέρονται και από ποιόν, παρά τις προτιμήσεις των εκλεγμένων αξιωματούχων. Οι τοπικές αρχές και οι εκλεγμένοι αξιωματούχοι, κατέχουν έναν ελάχιστο ρόλο στο πλαίσιο της διακυβέρνησης(Pierre, 1999:377-379).
- Η συνεταιρική διακυβέρνηση είναι χαρακτηριστικό των μικρών, βιομηχανικών δημοκρατιών της Δυτικής Ευρώπης, που χαρακτηρίζεται από την έντονη κρατικιστική παράδοση παράδοση, μεγάλο δημόσιο τομέα, ισχυρές αναδιανεμητικές πολιτικές και κοινωνικές παροχές, υψηλό βαθμό πολιτικής συμμετοχής και μεγάλο αριθμό εθελοντικών οργανώσεων. Κύριος στόχος της είναι η διανομή και η αντιπροσώπευση, ιδίως σε τοπικό επίπεδο(Pierre, 1999:380-382).
- Η φιλο-ανάπτυξιακή διακυβέρνηση, έχει σαν στόχο την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από τις αστικές ελίτ καθώς και τους ανώτερους εκλεγμένους αξιωματούχους (Pierre, 1999:383-385).
- Η διακυβέρνηση πρόνοιας, εντοπίζεται σε παλαιές βιομηχανικές πόλεις, που ήρθαν αντιμέτωπες με την αναδιάρθρωση των οικονομιών τους και δεν κατάφεραν να επαναπροσδιορίσουν τη βάση των τοπικών οικονομιών τους, καθώς και ορισμένες βιομηχανικές περιοχές στη Δυτική Ευρώπη. Λόγω της υψηλής ανεργίας και της περιορισμένης οικονομικής ανάπτυξης, οι πόλεις αυτές εξαρτώνται από τις δαπάνες

της κεντρικής κυβέρνησης. Οι κύριοι συμμετέχοντες είναι τα δίκτυα των τοπικών κυβερνητικών αξιωματούχων και των γραφειοκρατών από τα υψηλότερα επίπεδα της κυβέρνησης, οι οποίοι επιδιώκουν να εξασφαλίσουν τη σταθερή ροή των κρατικών κεφαλαίων για τη στήριξη της τοπικής οικονομίας(Pierre, 1999:385-387).»

Αυτά τα μοντέλα αποτελούν τύπους αστικής διακυβέρνησης, ωστόσο, στην πράξη δεν εντοπίζουμε πάντα μορφές διακυβέρνησης όπως παρουσιάστηκαν προηγουμένως. Στοιχεία από περισσότερα του ενός μοντέλα μπορούμε να συναντήσουμε σε διάφορους αστικούς χώρους, ακόμα και εντός της ίδιας χώρας.

2.5 Συμμετοχική διακυβέρνηση

Όπως, έχει αναφερθεί και στα προηγούμενα μέρη αυτής της διπλωματικής, η έννοια της διακυβέρνησης περιλαμβάνει δρώντες, πέρα από τον παραδοσιακό κυβερνητικό χώρο, και από την κοινωνία. Πολύς λόγος γίνεται, και στην καθημερινότητα μας, σχετικά με την κοινωνία των πολιτών, μία έννοια πολύ επίκαιρη, καθώς τα τελευταία χρόνια έχει αναδυθεί πλήθος Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων αλλά και πιο ανεπίσημων συνενώσεων πολιτών, οι οποίοι διεκδικούν να ακουστεί η φωνή τους, σε επίπεδο αστικών πολιτικών. Αλλά και επίσημα υπερεθνικά όργανα, ενθαρρύνουν την ενεργή συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία χάραξης και εφαρμογής των πολιτικών. Στην Λευκή Βίβλο για την Διακυβέρνηση (2001:7), μία από τις τέσσερις βασικές αλλαγές που προωθεί η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, είναι η ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών. Την ίδια βασική αρχή, εκφράζει και το United Nations Development Program (1997). Η συμμετοχική διακυβέρνηση, επομένως αποτελεί μια έκφραση καλής διακυβέρνησης.

Ο Pieterse (2000:19) αναφέρει πως οι δημοκρατικοί θεσμοί και ο υψηλός βαθμός διοικητικής αποκέντρωσης αποτελούν, το απαραίτητο έδαφος, για τη

λειτουργία της συμμετοχικής διακυβέρνησης. Αναφέρει ακόμη, πως προκειμένου να προαχθεί η συμμετοχική διακυβέρνηση είναι απαραίτητο να πληρούνται και κάποια ακόμα χαρακτηριστικά, τα οποία περιγράφονται ως εξής:

- «Να υπάρχει πολιτική βούληση μεταξύ των φορέων λήψης αποφάσεων, σε εθνικό περιφερειακό και τοπικό επίπεδο.
- Το ρυθμιστικό πλαίσιο σε εθνικό περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, να ενθαρρύνει και να ανταμείβει τις συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, μεταξύ των βασικών φορέων της πόλης.
- Οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις –ουσιαστική αποκέντρωση-, να ενισχύουν την ικανότητα διακυβέρνησης.
- Να υπάρχουν σαφή συστήματα παροχής κινήτρων, κυρώσεις και οφέλη, τα οποία να επιτρέπουν την εξομάλυνση και την ενσωμάτωση της συμμετοχικής διακυβέρνησης.
- Και τέλος, η ύπαρξη ισχυρής κοινωνίας πολιτών (Pieterse, 2000:19)»

Η συμμετοχική διακυβέρνηση θα καταφέρει να εδραιωθεί, αν η τοπική αυτοδιοίκηση και οι άλλοι δρώντες του αστικού χώρου εκτιμήσουν τα οφέλη που θα προκύψουν. Άλλωστε, μια πόλη που ενθαρρύνει τους κατοίκους της να συμμετέχουν, στη διακυβέρνηση της είναι πολύ πιθανό να αναπτύξει πολιτικές και υπηρεσίες που να ανταποκρίνονται στις επιθυμίες τους. Η συμμετοχική αστική διακυβέρνηση, όπως την αποτυπώνει ο Pieterse, μπορεί να δημιουργήσει πολλαπλά οφέλη για την πόλη ως σύνολο αλλά και για μια χώρα γενικότερα. Πρώτο όφελος, υποστηρίζει πως είναι η ενίσχυση της δημοσιονομικής σταθερότητας λόγω των εκροών από τη διογκωμένη φορολογική βάση και αύξηση του βιοτικού επιπέδου. Δεύτερον, η ενίσχυση της σταθερότητας και της εμπιστοσύνης προς την τοπική αυτοδιοίκηση, καθώς, η νομιμότητα της τοπικής αυτοδιοίκησης ενισχύεται μέσω του μηχανισμού των κοινών αποφάσεων και λειτουργώντας με μεγαλύτερη διαφάνεια. Τρίτον, ενθαρρύνεται η αποτελεσματικότητα και καινοτομία, καθώς οι υπηρεσίες υποχρεούνται να ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες των πολιτών και να αναζητούν λύσεις σε συνεργασία με τις κοινότητες και τον ιδιωτικό τομέα. Τέλος, τέταρτον, ενθαρρύνεται η πιο ζωντανή και ενεργή συμμετοχή όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από το φύλο, την εθνικότητα ή την

οικονομική κατάσταση. Η συμμετοχική διακυβέρνηση είναι μία από τις πρακτικές της καλής διακυβέρνησης και πολλές τοπικές κυβερνήσεις κινούνται όλο και περισσότερο προς την κατεύθυνση αυτής της μορφής διακυβέρνησης (Pieterse, 2000:3).

Αναλύοντας την έννοια της συμμετοχικής διακυβέρνησης και τι αυτή περιλαμβάνει, πρέπει να αποδώσουμε και τις τυπολογίες που έχουν αναπτυχθεί, για την συγκεκριμένη έννοια. Ο Van Marissing (2006:282-283), έχει αποτυπώσει τρία μοντέλα συμμετοχής των πολιτών, τα οποία και συσχετίζει με τρεις τύπους κοινωνικής συνοχής. Οι τύποι αυτοί, κατά τον ίδιο, έχουν σημασία καθώς η αστική διακυβέρνηση σχετίζεται με τη συνεργασία αυτών που δημιουργούν πολιτικές και των υπόλοιπων δρώντων. Πρώτος τύπος κοινωνικής συνοχής, η οριζόντια, είναι η πιο κοινή και αναφέρεται στην συνοχή μεταξύ των κατοίκων. Δεύτερος τύπος, η θεσμική, η οποία περιγράφει τη συνοχή μεταξύ αυτών που δημιουργούν πολιτικές και των υπόλοιπων δρώντων που λαμβάνουν αποφάσεις. Τρίτος τύπος, η κάθετη, αφορά από την μία πλευρά στις επαφές μεταξύ των πολιτών και από την άλλη πλευρά στις επαφές μεταξύ αυτών που δημιουργούν πολιτικές και των υπόλοιπων ενδιαφερόμενων μερών.

Οι τρεις αυτοί τύποι κοινωνικής συνοχής, όπως είπαμε σχετίζονται με τα τρία μοντέλα συμμετοχής των πολιτών: το μοντέλο έκφρασης γνώμης (voice model), το μοντέλο της συμμετοχής (participation model) και το μοντέλο συζήτησης (discussion model). Στο μοντέλο έκφρασης γνώμης, η συμμετοχή των πολιτών αποτελεί το μέσο για κάθε ένα πολίτη, να προστατευτεί ενάντια στα σχέδια που βλάπτουν τα συμφέροντά του. Αυτό το μοντέλο πλέον θεωρείται παρωχημένο και είναι πιο στενά συνδεδεμένο με θεσμική συνοχή, δεδομένου ότι τα σχέδια έχουν διατυπωθεί μέσα σε ένα κλειστό κύκλο επαγγελματιών. Οι πολίτες έχουν την ευκαιρία να αντιδράσουν όταν το σχέδιο βρίσκεται στην τελική φάση του. Στο μοντέλο της συμμετοχής, η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών που διαμορφώνουν πολιτική και των κατοίκων ενθαρρύνεται από την αρχή. Αυτό το μοντέλο είναι πιο στενά συνδεδεμένο με την κάθετη συνοχή, δεδομένου ότι οι κάτοικοι είναι μέρος της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, παράλληλα με τους θεσμικούς φορείς. Η συμμετοχή των

κατοίκων είναι συχνά αναγνωρίζεται ως ένα σημαντικό στοιχείο της δημοκρατίας μας, αλλά η νομιμότητα μιας πολιτικής ή ενός σχεδίου εξαρτάται από την εκπροσώπηση όλων των κατοίκων από μια μικρότερη ομάδα. Τέλος, το μοντέλο της συζήτησης βασίζεται στην ιδέα της συμμετοχής περισσότερων πολιτών από ό, τι θα μπορούσε ενδεχομένως να επιτευχθεί με τους παραδοσιακούς τρόπους συμμετοχής. Το μοντέλο της συζήτησης είναι πιο στενά συνδεδεμένη με οριζόντια συνοχή (Van Marissing, 2006: 283 και Τασοπούλου, 2012:13).

2.6 Δίκτυα πολιτικής και δικτυακή διακυβέρνηση

Όπως αναφέραμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα πολλαπλά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα στο εσωτερικό των κρατών, έφεραν στο προσκήνιο την ανάγκη για μη ιεραρχικά δομένες μορφές εξουσίας, οι οποίες θα προέρχονται μέσα από συνεργασίες μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας και της αγοράς. Αυτό γενικά διαμορφώνει την έννοια της διακυβέρνησης. Στη διακυβέρνηση, οι διαδικασίες χάραξης πολιτικής, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτηρίζονται ως μια διαδικασία συνεργασίας. Οι πολιτικές αποτελούν τα αποτέλεσμα των ενεργειών και των συνεργασιών που λαμβάνουν χώρα μέσα σε δίκτυα, και μέσα στις θεσμικές και ιεραρχικές διαδικασίες του κράτους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την άμβλυνση των ορίων μεταξύ πολιτικών και διοίκησης, δημόσιων και ιδιωτικών φορέων (Scharpf, 1994:37).

Τα δίκτυα δεν αποτελούν μία καινούργια έννοια. Στην βιβλιογραφία των πολιτικών επιστημών έχουν χρησιμοποιηθεί προκειμένου να περιγράψουν την αλληλεπίδραση μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Οι πλουραλιστές αναφέρουν πως τα ατομικά συμφέροντα, εκπροσωπούνται από αυθόρμητους σχηματισμούς ομάδων πίεσης που προσπαθούν να επηρεάσουν την κυβέρνηση, χωρίς ποτέ να γίνουν μέρος της. Ωστόσο, ο πλουραλισμός επικρίθηκε από τις θεωρίες του κορπορατισμού, με το επιχείρημα πως σε συγκεκριμένες οργανώσεις δόθηκε το μονοπώλιο εκπροσώπησης

συμφερόντων, οι οποίες αργότερα ενσωματώθηκαν στο κράτος. Οι νεο-κορπορατιστές αργότερα αναδιατυπώνουν το κορπορατιστικό μοντέλο, τονίζοντας την αμοιβαία ανταλλαγή μεταξύ του κράτους και των οργανωμένων συμφερόντων και επιμένοντας ότι η συνεργασία αυτή, περιλαμβάνει την χάραξη και την εφαρμογή πολιτικής. Το νέο-κορπορατιστικό μοντέλο, λήψης αποφάσεων και εφαρμογής πολιτικής, βασίζεται στην ιδέα μιας θεσμοθετημένης τριμερούς διαβούλευσης και διαπραγμάτευσης. Τα μοντέλα αλληλεπίδρασης κράτους και κοινωνίας, όπως αποδόθηκαν από τα δύο αυτά θεωρητικά ρεύματα, δεν μπορούν να συμπεριλάβουν ένα ευρύτερο φάσμα πιο ανεπίσημων δρώντων. Το κενό αυτό καλύπτουν τα δίκτυα πολιτικής. Και στις δύο περιπτώσεις, τα δίκτυα σχηματίστηκαν βάσει των εξαρτήσεων των πόρων μεταξύ των διαφόρων δρώντων (Torfing, 2003:3).

Η βιβλιογραφία σχετικά με τη διακυβέρνηση, σε μεγάλο βαθμό βασίζεται στην έννοια των δικτύων πολιτικής. Και στις δύο έννοιες, συναντάμε πολυδιάστατες μορφές αλληλεξάρτησης μεταξύ δρώντων, όμως στην διακυβέρνηση, η συνεργασία μεταξύ των δρώντων έχει οριζόντια μορφή. Έχει λεχθεί από πολλούς μελετητές πως η τάση προς τις διάφορες μορφές οριζόντιας διακυβέρνησης, θα μετατρέψει τελικά τα κράτη σε κοινωνίες δικτύου στις οποίες η αλληλεξάρτηση και οι οριζόντιες σχέσεις θα είναι ζωτικής σημασίας. Η τάση αυτή στηρίζεται σε δύο παραμέτρους, στην τεχνολογική ανάπτυξη, καθώς και στην αύξηση της εξειδίκευσης (Klijn, 2008:506 και Castells, 2000). Για τον Klijn (2008:511) η διακυβέρνηση είναι μια διαδικασία η οποία λαμβάνει χώρα μέσα στα δίκτυα που σχηματίζει η ίδια. Επομένως, μπορούμε να πούμε πως οι έννοιες διακυβέρνηση και δίκτυα πολιτικής είναι ταυτόσημες.

Η δημόσια πολιτική διαμορφώνεται και αναδιαμορφώνεται μέσω διαπραγματεύσεων, μεταξύ των αλληλοεξαρτώμενων δρώντων που έχουν δικούς τους κανόνες και πόρους. Το γεγονός αυτό έρχεται σε σύγκρουση τις παραδοσιακές λειτουργικές και κανονιστικές διαδικασίες του κράτους, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται εντός των δικτύων, δεν επιβάλλονται απαραίτητα με νομικά μέτρα, οικονομικά κίνητρα ή κανονιστικό έλεγχο. Αυτό που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συμμόρφωση με τις αποφάσεις είναι η εμπιστοσύνη και η δέσμευση. Δηλαδή,

οι δρώντες των δικτύων δεν συμμορφώνονται από το φόβο των νομικών κυρώσεων, αλλά επειδή αισθάνονται την υποχρέωση να συμβάλλουν στην υλοποίηση των κοινών σκοπών και στόχων(Torfin, 2003:6).

Όσον αφορά τα πιο ειδικά χαρακτηριστικά της δικτυακής διακυβέρνησης, πολλοί μελετητές, δίνουν έμφαση στο γεγονός ότι τα κάθε οργανισμός, είναι εξαρτώμενος από τους υπόλοιπους καθώς για να επιτύχει τους στόχους του, πρέπει να ανταλλάξει πόρους. Αυτό δημιουργεί σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης και κοινά συμφέροντα. Η ισότητα και η εμπιστοσύνη βρίσκονται, σε αντίθεση με τον εξαναγκασμό και την εξουσία, που συνδέεται με την κυβέρνηση (Jessop 2002:1). Ο Rhodes, είναι ένας από τους πρώτους μελετητές που συνέδεσε τα δίκτυα πολιτικής με την έννοια της διακυβέρνησης. Υποστηρίζει πως τα δίκτυα πολιτικής, χαρακτηρίζονται από την αλληλεξάρτηση μεταξύ των οργανώσεων και από τις συνεχιζόμενες αλληλεπιδράσεις των μελών των δικτύων, οι οποίες βασίζονται στην εμπιστοσύνη και υπόκεινται σε κανόνες, οι οποίοι έχουν αποφασιστεί από τους συμμετέχοντες. Ακόμη, χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτό-οργάνωση και την ικανότητά τους να αντιστέκονται στις κυβερνητικές ρυθμίσεις, αναπτύσσοντας τις δικές τους πολιτικές και το δικό τους περιβάλλον (Rhodes, 1996:659-661). Ο τρόπος λειτουργίας των δικτύων στη διακυβέρνηση κατά τον Rhodes περιγράφεται ως εξής:

- «Κάθε οργανισμός εξαρτάται από τους άλλους οργανισμούς για πόρους.
- Προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους, οι οργανισμοί πρέπει να ανταλλάσσουν πόρους.
- Παρά το γεγονός ότι λήψη αποφάσεων εντός του οργανισμού περιορίζεται από τους άλλους οργανισμούς, ο κυρίαρχος συνασπισμός διατηρεί κάποια ελευθερία βούλησης. Το σύστημα του κυρίαρχου συνασπισμού, επηρεάζει το ποιες σχέσεις θεωρούνται ως πρόβλημα και ποιοι πόροι πρέπει να αναζητηθούν.
- Ο κυρίαρχος συνασπισμός χρησιμοποιεί στρατηγικές εντός γνωστών κανόνων του παιχνιδιού ώστε να ρυθμίζει τη διαδικασία ανταλλαγής.

- Οι διαφοροποιήσεις στο βαθμό ελευθερίας είναι ένα προϊόν των στόχων και της σχετικής εξουσιαστικής δύναμης των αλληλεπιδρώντων οργανισμών. Αυτή η σχετική εξουσιαστική δύναμη είναι ένα προϊόν των πόρων του κάθε οργανισμού, των κανόνων του παιχνιδιού και της διαδικασίας ανταλλαγής μεταξύ των οργανισμών (Rhodes, 2007:1245)».

Η Sørensen (2005:198), κάνει αναφορά σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά της δικτυακής διακυβέρνησης. Τα δίκτυα αποτελούνται από φορείς οι οποίοι είναι αλληλοεξαρτώμενοι, αλλά λειτουργικά αυτόνομοι. Δεύτερον, οι διαπραγματευτικές διαδικασίες, είναι σημαντικές για τους δρώντες των δικτύων ώστε να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, χωρίς όμως να είναι ρευστές, αλλά λειτουργώντας μέσα σε ένα θεσμοθετημένο πλαίσιο. Τρίτον, τα δίκτυα είναι αυτορυθμιζόμενα, αλλά αντιμετωπίζουν και κάποια όρια από τον δημόσιο τομέα. Τέλος, τέταρτον, τα δίκτυα συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων δημοσίου συμφέροντος (Sørensen, 2005:197).

Ο Klijn, αναφέρει πως, παρά τον πολύ μεγάλο αριθμό μελετών για τα δίκτυα, είναι εφικτό να τα κατηγοριοποιήσουμε, ανάλογα με το που εστιάζει κάθε φορά η έρευνα. Ο κάθε ένας από τους τρεις τύπους που ανέπτυξε προέρχεται από διαφορετικές θεωρητικές παραδόσεις. Η τυπολογία είναι η εξής: (1) έρευνα που εστιάζει στα δίκτυα πολιτικής (research on policy networks) , (2) έρευνα που εστιάζει στη διοργανική παροχή υπηρεσιών και εφαρμογή πολιτικών (research on inter-organizational service delivery and policy implementation) και (3) έρευνα που εστιάζει στα κυβερνητικά δίκτυα (research on governing networks) (Klijn, 2008:511) .

- 1) «Αυτό το είδος της έρευνας, βασίζεται στην πολιτική επιστήμη και εστιάζει τους φορείς που συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων στα δίκτυα πολιτικής καθώς και σε εκείνους που έχουν τη δύναμη και την πρόσβαση στη λήψη αποφάσεων.
- 2) Είναι μια δια-οργανωτική άποψη για τα δίκτυα, τα οποία θεωρεί μέσα παροχής υπηρεσιών και εφαρμογής πολιτικών. Βασίζεται στην

οργανωτική επιστήμη και επίκεντρο της είναι ο συντονισμός και η δημιουργία συγκεκριμένων προϊόντων και αποτελεσμάτων. Τα δίκτυα, οργανώνονται από κοινού με σκοπό την παροχή υπηρεσιών ή την εφαρμογή πολιτικής.

- 3) Αυτό το ρεύμα της έρευνας βασίζεται στην επιστήμη της δημόσιας διοίκησης. Επικεντρώνεται στα υφιστάμενα δίκτυα που αφορούν πολιτικές πρωτοβουλίες και την εφαρμογή τους, καθώς και την ανακατασκευή και βελτίωση των δικτύων και των διαδικασιών λήψης αποφάσεων που λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό τους. Εστιάζουν, στις διαδικασίες διαβούλευσης μεταξύ των φορέων, συμπεριλαμβανομένων των πιθανών αποτελεσμάτων και συγκρούσεων που προκύπτουν όταν οι δρώντες προσπαθούν να επιτύχουν εφαρμόσιμες λύσεις για τα προβλήματα της πολιτικής.(Klijn, 2008:511-513) »

Όσον αφορά των τρόπο συντονισμού τις δικτυακής διακυβέρνησης, οι Provan και Kenis (2007) αναφέρουν δύο διαστάσεις συντονισμού. Η πρώτη αφορά, από την μια πλευρά, την δυνατότητα των δικτύων να ρυθμίζονται πλήρως από τους οργανισμούς που απαρτίζουν το δίκτυο. Κάθε οργανισμός αλληλεπιδρά με κάθε μια οργάνωση που συμμετέχει στο δίκτυο, με αποτέλεσμα μια πυκνή και εξαιρετικά αποκεντρωμένη μορφή. Αυτό ονομάζεται, από κοινού διακυβέρνηση. Από την άλλη πλευρά, όταν υπάρχουν περιορισμένες επαφές μεταξύ των οργανισμών, τότε ένας μόνο οργανισμός μπορεί να ενεργεί ως επικεφαλής της οργάνωσης, όσον αφορά στα ζητήματα που είναι κρίσιμα για τη συνολική συντήρηση του δικτύου και την επιβίωση του. Η δεύτερη, αναφέρει πως, το δίκτυο μπορεί να διοικείται είτε εξωτερικά είτε από τους συμμετέχοντες. Όταν ρυθμίζεται εξωτερικά, ένα μοναδικό δίκτυο διοικητικής οργάνωσης, ρυθμίζει το δίκτυο. Μια τέτοια οργάνωση ορίζεται είτε οικειοθελώς από τα μέλη του δικτύου είτε κατ'εντολή ως μέρος της διαδικασίας σχηματισμού του δικτύου. Όταν το δίκτυο ρυθμίζεται από τους συμμετέχοντες, το δίκτυο μπορεί να ρυθμίζεται συλλογικά ή από έναν ενιαίο οργανισμό.

2.7 Αστική διακυβέρνηση

Στην δεύτερη ενότητα του δεύτερου κεφαλαίου, αναφερθήκαμε στην έννοια της διακυβέρνησης ως έναν διεπιστημονικό ορισμό. Όσον αφορά, το πεδίο των πολιτικών που αφορούν στον αστικό χώρο, τα τελευταία χρόνια έχει εισαχθεί ένας νέος ορισμός, που εξειδικεύει την έννοια την οποία και εξετάζουμε στην παρούσα διπλωματική, αυτός της αστικής διακυβέρνησης. Οι λόγοι που συνετέλεσαν σε αυτήν την αλλαγή, είναι κυρίως η ανάδυση του ιδιωτικού κεφαλαίου με τον ταυτόχρονο περιορισμό των λειτουργιών του κράτους. Ειδικότερα, αν λάβουμε υπόψη μας και την σημερινή παγκόσμια οικονομική κρίση, με τον σημαντικό περιορισμό των κρατικών δαπανών, καθίσταται σαφές πως προκειμένου να υλοποιηθούν οι αστικές πολιτικές, όπως για παράδειγμα πολιτικές που αφορούν στην αστική ανάπτυξη, είναι απαραίτητη η σύμπραξη και η συνεργασία κοινωνίας, κράτους και αγοράς. Η δημοσιονομική ανεπάρκεια του κράτους, προωθεί την ανάδειξη της αστικής διακυβέρνησης, για την ρύθμιση της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας. Η αγορά παρέχει τους υλικοτεχνικούς πόρους και η κοινωνία εκφράζει της συλλογικές ανάγκες της, συμβάλλοντας, με αυτόν τον τρόπο και οι δύο στη διαμόρφωση αστικών πολιτικών. Προωθείται, μια διαδικασία λήψης αποφάσεων «από τα κάτω προς τα πάνω» έναντι της παραδοσιακής ιεραρχικά δομημένης κρατικής εξουσίας. Όπως αναφέρει και ο Lefebvre (2007:94) η αστική ζωή επιχειρεί να αναστρέψει τα μηνύματα, τις διαταγές, τους εξαναγκασμούς που έρχονται εκ των άνω. Το αστικό είναι έργο των κατοίκων της πόλης αντί να τους επιβάλλεται σαν σύστημα.

Η αστική διακυβέρνηση υποδηλώνει τον τρόπο με τον οποίο διοικούνται οι σύγχρονες πόλεις, πέρα από τις παραδοσιακές κυβερνητικές δομές, που ίσχυαν μέχρι πρόσφατα. Πιο συγκεκριμένα, υποδηλώνει την αλλαγή του μηχανισμού διοίκησης, εγκαταλείποντας την ιεραρχικά δομημένη κυβερνητική διοίκηση των πόλεων, για έναν διοικητικό μηχανισμό που περιλαμβάνει και άλλους δύο δρώντες, που προέρχονται από τη σφαίρα της αγοράς και της

κοινωνίας. Η αστική διακυβέρνηση, ενσωματώνει το ρόλο της επίσημης αστικής κυβέρνησης, σε τοπικό, περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο, αλλά επεκτείνεται και πέρα από την κυβέρνηση συμπεριλαμβάνοντας, φορείς τόσο από την αγορά όσο και από την κοινωνία των πολιτών και την συνεισφορά τους στην αστική ανάπτυξη και την αλλαγή (Minnery, 2007:326).

Η αστική διακυβέρνηση, περιγράφεται από το UN-Habitat (2002), ως το άθροισμα των πολλών τρόπων που δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς, σχεδιάζουν και διαχειρίζονται τις κοινές υποθέσεις της πόλης. Είναι μια συνεχής διαδικασία, μέσω της οποίας πολλά και αντιφατικά συμφέροντα μπορούν να συγκερασθούν μέσω της συνεργατικής δράσης. Περιλαμβάνει επίσημους φορείς, ανεπίσημες ρυθμίσεις και το κοινωνικό κεφάλαιο των πολιτών. Επομένως, η έννοια της αστικής διακυβέρνησης πηγαίνει πέρα από την κυβέρνηση. Περιλαμβάνει τις μηχανισμό, θεσμικές δομές και διαδικασίες μέσω των οποίων λαμβάνονται οι αποφάσεις που επηρεάζουν την ευημερία των πολιτών και των εμπλεκόμενων δρώντων.

Όσον αφορά στη φύση των δρώντων της αστικής διακυβέρνησης ο Minnery (2007:332), επισημαίνει πως διαφέρει από αυτή των δρώντων της ευρύτερης έννοιας της διακυβέρνησης, εξαιτίας αυτού που αναγνωρίζει ο Le Gale`s (1998) ως εξωτερικές και εσωτερικές διαστάσεις του εδαφικού χαρακτήρα της διακυβέρνησης. Τα κράτη είναι εδαφικά καθορισμένα, αλλά ο καθορισμός αυτός διαφέρει νομικά, πολιτικά και κοινωνικά, σε σχέσεις με τις αστικές περιοχές. Για το λόγο αυτό, οι σημαντικότεροι δρώντες της αστικής διακυβέρνησης θα είναι εκείνοι που διαθέτουν συνδέσεις με δρώντες που δραστηριοποιούνται με βάση τον αστικό χώρο, δηλαδή την πόλη και τις περιφερειακές κυβερνήσεις, τις οργανώσεις σε επίπεδο γειτονιάς και τους τοπικούς επιχειρηματίες. Όμως θα υπάρχουν και δρώντες, οι οποίοι θα βρίσκονται εκτός του χωρικά προσδιορισμένου αστικού χώρου. Αυτό περιλαμβάνει τα υψηλότερα κλιμάκια της κυβέρνησης, αλλά και παγκοσμιοποιημένα ιδιωτικά συμφέροντα καθώς και εθνικά και διεθνή δίκτυα, από το χώρο της κοινωνίας των πολιτών. (Minnery, 2007:332)

2.8 Κοινωνία των Πολιτών

Καθώς, μελετάμε την έννοια της αστικής διακυβέρνησης, εστιάζοντας στην ιδιαίτερη συμβολή και της κοινωνίας των πολιτών, θεωρώ χρήσιμη την αποσαφήνιση της έννοιας. Δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος ορισμός του τι είναι κοινωνία των πολιτών, καθώς, αποτελεί μια διευρυμένη έννοια, που περιλαμβάνει όλες εκείνες τις νέες συλλογικότητες που αναφέρονται στη δημόσια σφαίρα. Στη βιβλιογραφία, συναντάμε ένα πλήθος προσεγγίσεων της έννοιας. «Η κοινωνία των πολιτών είναι ένας ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη, ένα πλέγμα διαδράσεων ανάμεσα σε εθελοντικές οργανώσεις, όπως είναι οι οργανωμένες εκκλησίες, οι λέσχες, οι σχολές, οι επαγγελματικές οργανώσεις κτλ.» (Δημητράκος, 2003:20). Η κοινωνία των πολιτών ανάγεται σε πολιτικό επίπεδο και όπως αναφέρει συγκεκριμένα ο Μουζέλης, ένας δεύτερος πιο σαφής ορισμός είναι να δούμε την κοινωνία των πολιτών, σαν ένα χώρο που αποτελείται από “ενδιάμεσα στρώματα” ή οργανώσεις που και προστατεύουν τους πολίτες από τον κρατικό αυταρχισμό και, από την άλλη μεριά, προστατεύουν τις πολιτικές ηγεσίες από τις εκ των κάτω προερχόμενες λαϊκιστικές πιέσεις. (Μουζέλης, 1997) Η κεντρική ιδέα έγκειται στη θέαση της κοινωνίας, ως ένας χώρος ανεξάρτητος από το κράτος και την αγορά, που στηρίζεται στην εθελοντική συνένωση των πολιτών και αποτελεί πόλο παραγωγής ηθικών αξιών και δράσης. Η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή δίνει μία τυπολογία της κοινωνίας των πολιτών, στην προσπάθεια ορισμού της έννοιας και είναι η εξής:

1. Οι λεγόμενοι “παίκτες της αγοράς”, δηλαδή, συνδικαλιστικές οργανώσεις και ομοσπονδίες εργοδοτών που αποκαλούνται επίσης και “κοινωνικοί εταίροι” .
2. Οι οργανώσεις που αντιπροσωπεύουν κοινωνικούς και οικονομικούς παίκτες, που δεν είναι κοινωνικοί εταίροι με την αυστηρή σημασία του όρου, όπως για παράδειγμα οι οργανώσεις καταναλωτών.

3. Οι ΜΚΟ οι οποίες ενώνουν ανθρώπους γύρω από έναν κοινό σκοπό, όπως οι περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, οι οργανώσεις στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης κλπ.
4. Οι οργανώσεις κοινοτικής βάσης , που βασίζονται στις τοπικές κοινωνίες και επιδιώκουν στόχους προσανατολισμένους στα μέλη τους , όπως για παράδειγμα, οι οργανώσεις νέων, οι οικογενειακές ενώσεις και όλες οι οργανώσεις μέσω των οποίων οι πολίτες συμμετέχουν στην τοπική και κοινοτική ζωή(. www.europa.eu.int)

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως η κοινωνία των πολιτών συνυπάρχει με το κράτος και τον ιδιωτικό τομέα, δημιουργώντας αλληλεξαρτήσεις και αλληλεπιδράσεις. Δημιουργούνται έτσι, τρεις δυναμικοί πόλοι δράσης με συμπληρωματικούς και όχι κατά ανάγκη συγκρουσιακούς ρόλους που καλύπτουν το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό φάσμα.(Σκλιάς, 2001:151)

Η κοινωνία των πολιτών, η οποία αναφέρεται και ως τρίτος τομέας, ο χώρος δηλαδή που αναπτύσσεται η δημοκρατία, επανήλθε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, κυρίως λόγω των αλλαγών που επήλθαν στα καθεστώτα της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης. Τη χρονική περίοδο που συμβαίνει η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, το μοντέλο του δυτικού κράτους ευημερίας βρίσκεται ήδη σε κρίση. Έτσι, το πέρασμα από τον αυταρχισμό των κομμουνιστικών καθεστώτων στη δημοκρατία προσπάθησε να καλύψει η κοινωνία των πολιτών, ρόλος της οποίας είναι να ελέγχει, να διαφωνεί και να αντιτίθεται στην πολιτική. Με τον τρόπο αυτό επηρεάζει το πολιτικό σύστημα στις σύγχρονες κοινωνίες. Στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάμε δύο προσεγγίσεις τη κοινωνίας των πολιτών, εξετάζοντας την σε επίπεδο ισχύς αλλά και λειτουργίας. Στην πρώτη προσέγγιση, λοιπόν αυτή της συγκριτικής πολιτικής επιστήμης και της συγκριτικής κοινωνιολογίας οι αναλυτές εξετάζουν, το που και γιατί υπάρχουν ισχυρότερες ή ασθενέστερες κοινωνίες των πολιτών. Κάποιες χώρες, όπως για παράδειγμα της Βορειοδυτικής Ευρώπης και Βόρειας Αμερικής, έχουν παραδοσιακά πιο ισχυρές κοινωνίες πολιτών. Άλλες όμως, όπως, οι κοινωνίες της

Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής έχουν παραδοσιακά πιο αδύναμες ή και ατροφικές κοινωνίες πολιτών (Σωτηρόπουλος 2004:20).

Στην δεύτερη προσέγγιση οι αναλυτές της πολιτικής θεωρίας και ειδικότερα της θεωρίας της Δημοκρατίας ερευνούν το κατά πόσο υπάρχει ουσιαστική λειτουργία της δημοκρατίας και του ρόλου που αποδίδεται στην κοινωνία των πολιτών σε ότι αφορά στο αν αντιμετωπίζεται ως ισότιμος εταίρος για τον δημόσιο διάλογο, τη δημιουργία συναίνεσης, τη λήψη αποφάσεων και το σχεδιασμό και την εφαρμογή μέτρων δημόσιας πολιτικής. Και στις δύο προσεγγίσεις γίνεται δεκτό ότι ισχυρότερη κοινωνία πολιτών σημαίνει πληρέστερη δημοκρατία(Σωτηρόπουλος 2004:21).

Η επίσημη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την κοινωνία των πολιτών, αναφέρεται πρώτη φορά στη Λευκή Βίβλο για την Διακυβέρνηση και υπογραμμίζει ότι , “η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή των ανησυχιών του πολίτη και την παροχή υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. [...] Η κοινωνία των πολιτών βλέπει όλο και περισσότερο την Ευρώπη σαν το ιδανικό βήμα για την αλλαγή των πολιτικών προσανατολισμών και της κοινωνίας. [...] Πρόκειται για μια ευκαιρία να εμπλακούν πιο ενεργά οι πολίτες στην επίτευξη των στόχων της Ένωσης και να τους προσφερθεί ένα διαρθρωμένο πλαίσιο για ανάδραση, κριτική και διαμαρτυρία" (Commission, 2001:17).

Κεφάλαιο Τρίτο

Εισαγωγή

Όπως αναλύθηκε και στο πρώτο μέρος της παρούσας διπλωματικής, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο, άλλαξαν τον τρόπο σχεδιασμού και εφαρμογής αστικών πολιτικών. Η παγκόσμια οικονομική κρίση, η ιδιωτικοποίηση, οι περιορισμένες δαπάνες του κράτους για τον αστικό χώρο, ανέδειξαν ένα πλήθος δρώντων πέρα από το κράτος. Δρώντες από τον χώρο της αγοράς, είναι εκείνοι οι οποίοι ευνοούνται από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και διασπείρονται σε όλο το φάσμα του αστικού χώρου. Ενώ πριν το κράτος αποτελούσε, αν όχι τον μοναδικό, τον κύριο δρώντα, στον σχεδιασμό και την εφαρμογή των αστικών πολιτικών, σταδιακά υπήρξε η μετάβαση σε έναν πιο ενεργό ρόλο της αγοράς. Δημιουργούνται συμπράξεις δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, με στόχο την υλοποίηση μεγάλης κλίμακας έργα στον αστικό χώρο. Ο αυξημένος ρόλος της αγοράς, επομένως, σε συνδυασμό με την συρρίκνωση του ρόλου του κράτους, υπονομεύει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνία και τα δικαιώματα των πολιτών.

Η αστική διακυβέρνηση προσπαθεί να περιγράψει τις διάφορες συσχετίσεις εξουσιών που συμβαίνουν στον αστικό χώρο, υπό το πρίσμα των αλλαγών που φέρνουν οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας, αναλύει έναν ιδανικό τύπο, όπου οι τρεις δρώντες, κοινωνία, κράτος και αγορά προσπαθούν να αναπτύξουν σχέσεις συνεργασίας με σκοπό το κοινό καλό. Πράγματι, σε συνθήκες απόλυτης συνεργασίας με στόχο ένα αποτέλεσμα το οποίο έχει συμφωνηθεί και από τους τρεις δρώντες και με την ουσιαστική συμμετοχή τους σε όλη τη διαδικασία διαμόρφωσης και υλοποίησης των αστικών πολιτικών, η έννοια της καλής αστικής διακυβέρνησης βρίσκει την τέλεια εφαρμογή της. Όμως, η διάσπαση της απόλυτα κάθετης δομής του κράτους, σε ένα ευρύ πλέγμα συνεργασιών με άλλους δρώντες, δημιουργεί

μια ασάφεια σχετικά με τις αρμοδιότητες που έχει ο κάθε ένας καθώς επίσης με τους αντικειμενικούς σκοπούς του. Συνεργασίες αναπτύσσονται, και με την ταυτόχρονη συμμετοχή των τριών δρώντων και με διάφορους άλλους σχηματισμούς. Η μεγαλύτερη συζήτηση για το κέντρο της Αθήνας, αφορά όμως, τις συνεργασίες μεταξύ κράτους και ιδιωτών καθώς και την αντίδραση μερών της κοινωνίας σχετικά με τους σκοπούς τους. Σε αυτό το σημείο είναι αρκετά τα ερωτήματα που τίθενται. Οι συνεργασίες μεταξύ κράτους και ιδιωτών, λαμβάνουν πρώτα υπόψη το κοινό συμφέρον; Πως μπορεί να προστατεύσει η κοινωνία, τα δικαιώματα και τις διεκδικήσεις της; Αρκεί, η εγγύηση της θεσμικής εξουσίας, πως διατηρεί τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού κράτους, ενός κράτους πρόνοιας;.

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει μία προσπάθεια περιγραφής α) του μεγάλης κλίμακας έργου Rethink Athens, ως μια συνεργασία μεταξύ κράτους και ιδιώτη- χορηγού και β) των διεκδικήσεων των πολιτών, σε δημόσιους χώρους όπως το πάρκο Ναυαρίνου στα Εξάρχεια, το Πάρκο Κύπρου και Πατησίων, και η δημοτική αγορά της Κυψέλης.

3.1 Rethink Athens

Εικόνα 1: Αφίσα Rethink Athens Πηγή: <http://www.rethinkathens.org/>

Δεδομένης της οικονομικής ύφεσης, το κράτος έχει περικόψει μεγάλο μέρος των δαπανών του για έργα που αφορούν τον αστικό σχεδιασμό και γενικότερα έργα αστικής ανάπτυξης. Η έλλειψη των οικονομικών πόρων που αντιμετωπίζει το ελληνικό δημόσιο, αλλά και ο δυσκίνητος γραφειοκρατικός μηχανισμός, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάληψη πρωτοβουλίας από τον ιδιωτικό τομέα. Ο ιδιωτικός τομέας μέσω χορηγιών, μπορεί να καλύψει σημαντικό μέρος της δαπάνης που απαιτείται για συγκεκριμένα έργα αστικής ανάπτυξης. Το «Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης», και ο διαγωνισμός Rethink Athens αποτελεί ένα παράδειγμα συνεργασίας μεταξύ κράτους και ιδιωτικού φορέα.

3.1.1 Σύντομη παρουσίαση του έργου

Η συζήτηση για την πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, είχε ξεκινήσει ήδη από την δεκαετία του '80, καθώς είχε συμπεριληφθεί στις κατευθύνσεις του Ρυθμιστικού Σχεδίου για την Αθήνα του 1985. Η επανεξέταση της ανασυγκρότησης του κέντρου της Αθήνας, με άξονα την οδό Πανεπιστημίου, άρχισε από το τέλος του 2009, με κοινή πρωτοβουλία του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής και του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου στο πλαίσιο του Προγράμματος «ΑΘΗΝΑ-ΑΤΤΙΚΗ 2014». Τον Απρίλιο του 2011, το Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης, αποφάσισε να χρηματοδοτήσει τον αρχιτεκτονικό διαγωνισμό και τις απαιτούμενες μελέτες, ώστε να καταστεί δυνατή η ένταξη του έργου σε κοινοτική χρηματοδότηση. Το Ίδρυμα Ωνάσης, σαν χορηγός, υιοθέτησε την όλη προσπάθεια, αναλαμβάνοντας τη διεξαγωγή του Ευρωπαϊκού αρχιτεκτονικού διαγωνισμού και κατόπιν τις αρχιτεκτονικές μελέτες, την προβολή του έργου καθώς και τις τοπογραφικές μελέτες, τις μελέτες ΤΡΑΜ του έργου, τις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων και τη συνδρομή της Αττικό Μετρό για την εκπόνηση της κυκλοφοριακής μελέτης. Αυτή η δυναμική σύμπραξη μεταξύ κράτους και ιδιώτη, ολοκληρώθηκε στις 16 Μαΐου 2012, όπου και υπεγράφη το σύμφωνο συνεργασίας για το Πρόγραμμα 'RETHINK ATHENS, ΞΑΝΑΣΚΕΨΟΥ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ' μεταξύ του Ιδρύματος Ωνάσης και των Υπουργείων Περιβάλλοντος, Ενέργειας & Κλιματικής Αλλαγής και Μεταφορών, Υποδομών, Μεταφορών & Δικτύων, του Αττικό Μετρό καθώς και το μνημόνιο συνεργασίας με την Περιφέρεια Αττικής και το Δήμο Αθηναίων (www.rethinkathens.org).

Το έργο έχει σαν στόχο την λειτουργική και περιβαλλοντική αναβάθμιση του κέντρου της πόλης. Δεν περιλαμβάνει απλά την πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, αλλά, την σύνδεση μέσω αυτής των αρχαιολογικών χώρων με τα σημαντικότερα αρχαιολογικά μουσεία της πόλης και των κομβικών σημείων της πολιτιστικής και εμπορικής δραστηριότητας. Επιπλέον, μια νέα γραμμή τραμ που θα συνδέει την Λεωφόρο Αμαλίας με τις οδούς Πανεπιστημίου και Πατησίων και την ανάπλαση δύο από τις σημαντικότερες πλατείες του κέντρου της πόλης, την Ομόνοια και το Σύνταγμα(www.rethinkathens.org).

Εικόνα 2: Η νικητήρια πρόταση Πηγή: <http://www.rethinkathens.org/>

Εικόνα 3: Η νικητήρια πρόταση Πηγή: <http://www.rethinkathens.org/>

3.1.2 Κριτική

Σε μία κρίσιμη εποχή όπου το κέντρο της Αθήνας αντιμετωπίζει σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, η ιδέα μιας σημαντικής αστικής ανάπτυξης, ενδεχομένως να αποτελεί μια βιώσιμη λύση, για τα προβλήματα του κέντρου. Για το Rethink Athens, καθώς βρίσκεται ακόμα στη διαδικασία

σχεδιασμού, οι συζητήσεις δεν έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα, ωστόσο διακρίνουμε στον μέχρι τώρα διάλογο να διαμορφώνονται θετικές αλλά και αρνητικές απόψεις. Έχοντας σαν πρωτογενές υλικό, για μελέτη και ανάλυση, κυρίως δημοσιεύματα στον Τύπο, θα επιχειρηθεί μια κριτική του μέχρι τώρα εγχειρήματος, εκθέτοντας και τις δύο απόψεις.

Αρχικά, πρέπει να αναφέρουμε πως με τον όρο αστική ανάπτυξη εννοούμε την ενεργό πολεοδομική παρέμβαση σε ήδη δομημένες και συχνά υποβαθμισμένες ή και κατεστραμμένες περιοχές πόλεων. Το έργο που επιλέχθηκε μέσα από τον διαγωνισμό Rethink Athens αφορά σε μία χωρική ανασύνταξη, της συγκεκριμένης περιοχής του κέντρου της Αθήνας. Η οποία επιχειρεί να αναβαθμίσει, να εξυγιάνει, να οδηγήσει σε ανάπτυξη και γενικότερα να καταλήξει σε ένα ποιοτικά και ποσοτικά διαφοροποιημένο κοινωνικό-χωρικό σύστημα (Βάσερφόφεν, 2004:24). Η περιβαλλοντική, αισθητική και λειτουργική αναβάθμιση του κέντρου, θα βοηθήσει στην επανενεργοποίηση του και θα αναδείξει την εμπορική και ιστορική σημασία του (Μπούρου, 2012:23). Άλλωστε, τα οφέλη μιας αστικής ανάπτυξης για την πόλη και τους κατοίκους της είναι πολλά, τόσο στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον που έχει άμεση επίδραση στην ποιότητα ζωής όσο και σαν μέσο προβολής της πόλης για την ανάπτυξη αστικού τουρισμού. Η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του κοινωνικού συνόλου που ζει και εργάζεται στην ευρύτερη περιοχή μιας πόλης υπό ανάπτυξη, επιτυγχάνεται με την αισθητική αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος καθώς και με νέες χρήσεις γης. Η καινούργια εικόνα της πόλης σε συνδυασμό με τη δημιουργία νέων εξυπηρετήσεων για τους επισκέπτες μπορεί να αποτελέσει μέσο προσέλκυσης αστικού τουρισμού. (Τυρολόγος, 2001:2). Όπως αναφέρει και ο Βλαστός, το έργο αυτό δίνει την ευκαιρία να δημιουργήσουμε ένα νέο τοπίο στον αστικό χώρο, πιο φιλικό στους κατοίκους και σε όσους εργάζονται σε αυτό αλλά και πιο ανταγωνιστικό στο παγκόσμιο δίκτυο των μητροπόλεων (Βλαστός, 2010). Τέλος, σε απάντηση όσων θεωρούν πως με το συγκεκριμένο έργο, θα χαθεί η ταυτότητα της Πανεπιστημίου και όσων την ορίζουν, ο Μωραϊτης αναφέρει πως το έργο αυτό μπορεί να αποτελέσει την ευκαιρία, για την Αθήνα γενικότερα, να επαναπροσδιορίσει την ταυτότητα της μέσα ένα παγκόσμιο μητροπολιτικό πλαίσιο (2013).

Η κριτική για τον διαγωνισμό, εστιάζει σε τρία σημεία. Πρώτον, πολλοί κάνουν λόγο για μία προσπάθεια «ωραιοποίησης» του κέντρου σε βάρος ενός σωστού πολεοδομικού σχεδιασμού. Ο Χατζημιχάλης αναφέρει πως υποβαθμίζεται σταθερά το κοινωνικό και μεταρρυθμιστικό περιεχόμενο της πολεοδομίας και υπερτονίζεται η αρχιτεκτονική και αισθητική διάσταση. Η Πανεπιστημίου αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες λεωφόρους, με επαρκή πεζοδρόμια, όπου από τα παρακείμενα κτήρια ελάχιστα χρησιμεύουν ως κατοικίες και εμπορικά καταστήματα, καθιστώντας την κυκλοφορία στο συγκεκριμένο σημείο περιορισμένη για το μεγαλύτερο τμήμα της ημέρας (2011). Δεύτερον, εν μέσω οικονομικής κρίσης η δαπάνη για ένα μεγάλης κλίμακας έργο, το οποίο αφορά σε πολύ περιορισμένο τμήμα της πόλης που δεν το έχει ιδιαίτερη ανάγκη –εν αντιθέσει με άλλες περιοχές της Αθήνας- από πολλούς θεωρείται σπατάλη των ήδη περιορισμένων δημόσιων πόρων. Το Ρυθμιστικό Σχέδιο για την Αθήνα του 2014 προβλέπει διάφορα απαραίτητα έργα και χρήσιμες θεσμικές ρυθμίσεις, αλλά και έργα πολυτελείας, όπως η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου, απαράδεκτα για περίοδο λιτότητας, σε μία πόλη με συνοικίες υποβαθμισμένες και εγκαταλειμμένες περιβαλλοντικά αλλά και συχνά κοινωνικά επικίνδυνες (Λεοντίδου, 2010). Τέλος, τρίτον αυτό που προβάλλεται έντονα ως όφελος από το έργο αυτό, είναι η ανάδειξη της Αθήνας σε μία πιο ανταγωνιστική πόλη, ικανή να φέρει τουρισμό. Αν και αυτό, πράγματι αποτελεί ένα ενδεχομένως θετικό αποτέλεσμα, μας δείχνει μία λάθος ιεράρχηση των προβλημάτων του κέντρου. Τα προβλήματα του κέντρου που χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης, είναι αυτά τα οποία αφορούν άμεσα την καθημερινότητα του πολίτη, του «χρήστη» του συγκεκριμένου χώρου. Η Βαΐου, σχολιάζει σχετικά με την έκθεση του Rethink, στο μετρό του Συντάγματος, *«πως οι προτάσεις του διαγωνισμού δεν θεωρούν αναγκαίο να διερευνήσουν ποιοι είναι αυτοί οι κάτοικοι, ούτε να εγκύψουν στις ανάγκες, τις προσδοκίες και τα δικά τους οράματα για την πόλη, πόσο μάλλον να τους εμπλέξουν στη διαδικασία (επανα)σχεδιασμού. Ο σχεδιασμός παραμένει τεχνική διαδικασία και διακύβευμα μεταξύ ειδικών, που όμως επιδιώκουν να αφυπνίσουν τα χαρακτηριστικά του τόπου και να εμπνεύσουν το μέλλον σε μια μητρόπολη που εξελίσσεται»* (2013).

Όπως έχει αναφερθεί και στο δεύτερο κεφάλαιο, η ιδανική μορφή της αστικής διακυβέρνησης, η καλή αστική διακυβέρνηση, ορίζεται όταν και οι τρεις δρώντες, έχουν την δυνατότητα συμμετοχής σε όλη την διαδικασία διαμόρφωσης και χάραξης των αστικών πολιτικών. Στο συγκεκριμένο έργο τυπικά φαίνεται να συμμετέχουν και οι τρεις δρώντες της διακυβέρνησης. Το Ίδρυμα Ωνάση αναφέρει πως μέσα από την ιστοσελίδα του Rethink Athens, δίνεται η δυνατότητα στους πολίτες να συμμετάσχουν εκφράζοντας την γνώμη τους και τις προτάσεις τους για το έργο. Άλλωστε, πέρα από τους κρατικούς φορείς και το Ίδρυμα Ωνάση, στην πορεία διαμόρφωσης του εγχειρήματος αυτού, έχει ζητηθεί η συμβολή πολεοδόμων, αρχιτεκτόνων και ακαδημαϊκών. Αυτό, όμως, μπορούμε να πούμε πως λίγο, έως καθόλου, εξυπηρετεί την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στο συγκεκριμένο έργο αστικής ανάπτυξης. Αναλύοντας, τις αρνητικές κριτικές για το Rethink, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως δεν έχει γίνει ουσιαστική εκτίμηση των αναγκών, των κατοίκων και όσων εργάζονται στο κέντρο.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση του έργου Rethink Athens, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως το κράτος δεν συμπεριλαμβάνει στο βαθμό που πρέπει, και ενδεχομένως απαιτείται για τέτοιου είδους έργα αστικής ανάπτυξης, το κομμάτι της κοινωνίας που ζήσει και εργάζεται στο χωρικό πλαίσιο του έργου. Σε κανένα σημείο, στην επίσημη ιστοσελίδα του Rethink αλλά και στον Τύπο, δεν αναφέρεται κάποια προσπάθεια ουσιαστικής συλλογικής συνεργασίας, μεταξύ των δύο φορέων που διαχειρίζονται το έργο, και των πολιτών. Βέβαια, πρόκειται για ένα έργο υπό εξέλιξη, του οποίου το αποτέλεσμα δεν είμαστε πλήρως σε θέση να προδικάσουμε. Αναφέραμε, πως το κράτος υποχωρεί και στη θέση του αναδύεται μία ισχυρή αγορά, αλλά μιλώντας υπό το πρίσμα της αστικής διακυβέρνησης και σε ένα πλαίσιο καλών πρακτικών, το κράτος οφείλει να δίνει ορισμένες εγγυήσεις και χώρο στην κοινωνία, προκειμένου να ακούγονται οι απόψεις και οι θέσεις της. Στην προκειμένη περίπτωση, το κράτος αποτυγχάνει να συμπεριλάβει το κομμάτι της κοινωνίας, τόσο στη διαδικασία χάραξης του έργου όσο και στην διαδικασία υλοποίησής του.

3.2 Οι πολίτες διεκδικούν: δίκτυα συλλογικής διεκδίκησης

3.2.1 Εισαγωγή

«Μόνο οι κοινωνικές ομάδες, τάξεις ή μερίδες τάξεων, οι ικανές για επαναστατικές πρωτοβουλίες μπορούν να αναλάβουν και να φέρουν σε πέρας τις λύσεις στα προβλήματα της πόλης.» (Lefebvre, 2007:145)

Στο πλαίσιο, των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, η ανάδυση και επικράτηση της αγοράς και η ταυτόχρονη υποχώρηση του κράτους, λαμβάνει χώρα και στο πεδίο που αφορά τους δημόσιους χώρους. Η αγορά είναι ο βασικός παίκτης, στη διεκδίκηση των δημόσιων χώρων, επενδύοντας σε ακίνητα, καθιστώντας με αυτόν τον τρόπο, περιορισμένη την πρόσβαση των πολιτών σε αυτούς. Ο κεντρικός ρόλος που διαδραματίζει η αγορά στο πλαίσιο της αστικής διακυβέρνησης, δεν δίνει την ευκαιρία διαμόρφωσης πολιτικών, που βασίζονται στις πραγματικές ανάγκες της κοινωνίας, καθώς αυτές δεν επιφέρουν ιδιαίτερο οικονομικό όφελος. Η έννοια της διακυβέρνησης, αναφέραμε, πως είναι άμεσα συνυφασμένη με την έννοια του κοινού καλού. Δημιουργείται, επομένως, η ανάγκη σχηματισμού διαφόρων συλλογικοτήτων από το πλευρά της κοινωνίας, ικανών να διεκδικήσουν το χώρο που τους αναλογεί (Madanipour 2012:1-2).

Μέχρι και πριν λίγα χρόνια, το κέντρο της Αθήνας, και οι δημόσιοι χώροι δεν αποτελούσαν έντονα αντικείμενο συζήτησης. Η κατάσταση αλλάζει σταδιακά από τους Ολυμπιακούς αγώνες, όπου αρχίζει να γίνεται λόγος για ανάπτυξη του κέντρου, στα πρότυπα άλλων μητροπόλεων. Από το Δεκέμβρη του 2008, όμως και μετά, οι διαδηλώσεις, οι εντάσεις και οι καταστροφές που συνέβησαν στο κέντρο της Αθήνας άνοιξαν μία περίοδο έντονων συζητήσεων και διαφωνιών σχετικά με την γενικότερη κατάσταση του αστικού χώρου της πρωτεύουσας. Η διεκδίκηση του ανοιχτού, ελεύθερου δημόσιου χώρου, άρχισε να αποτελεί ένα δυναμικό χαρακτηριστικό των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων, από την πλευρά των πολιτών, τουλάχιστον όσον αφορά το πεδίο της παρούσας μελέτης, δηλαδή το κέντρο της Αθήνας.

Η διαχείριση του δημόσιου χώρου, αποτελούσε κυρίως, λειτουργία του κράτους. Οι κάτοικοι της πόλης δεν συμμετείχαν δυναμικά σε συζητήσεις και κοινές δράσεις διεκδίκησης. Εντούτοις από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας και μετά παρατηρούμε μία έντονη κινητικότητα των πολιτών, οι οποίοι σε συλλογικότητες και σχηματίζοντας δίκτυα, προσπαθούν να διεκδικήσουν τους δημόσιους χώρους. Ο ανταγωνισμός για την χρήση του δημόσιου χώρου είναι πλέον διάχυτος στο αστικό τοπίο της Αθήνας. Οι πολίτες διεκδικούν το δικαίωμα στην πόλη, υπερασπίζοντας τους χώρους αυτούς έναντι ιδιωτικών συμφερόντων και αποφάσεων των τοπικών αρχών. Στο τελευταίο μέρος αυτής της διπλωματικής θα εξετάσουμε περιπτώσεις διεκδίκησης δημόσιων χώρων, στην πόλη της Αθήνας και θα γίνει αναφορά σε κινήματα πολιτών. Σε αντίθεση με τις διαδικασίες σχεδιασμού του προγράμματος Rethink Athens, όπου παρατηρείται μειωμένη συμμετοχή της κοινωνίας, θα αναφερθούμε σε τρία παραδείγματα από το κέντρο της Αθήνας, όπου η συμμετοχή των πολιτών είναι διακριτή ως από τα κάτω διαδικασίες σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικών.

3.2.2 Περιγραφή των δημόσιων χώρων

Πάρκο Ναυαρίνου

Το πάρκο Ναυαρίνου, βρίσκεται ανάμεσα στις οδούς Ναυαρίνου, Ζωοδόχου Πηγής και Χαριλάου Τρικούπη και αποτελεί ιδιοκτησία του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας (ΤΕΕ). Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, το ΤΕΕ είχε προτείνει στο Δήμο Αθηναίων να ανταλλάξει τον συγκεκριμένο χώρο με άλλο ακίνητο στην Αθήνα, και το ακίνητό της Ναυαρίνου να διαμορφωθεί σε χώρο πρασίνου. Αρχικά ο Δήμος Αθηναίων είχε δείξει ενδιαφέρον, καθώς, το δημοτικό συμβούλιο το Νοέμβρη του 1990 είχε αποφασίσει ομόφωνα την αποδοχή της πρότασης του ΤΕΕ τονίζοντας ότι η προτεινόμενη «μετατροπή του χώρου κρίνεται απαραίτητη επειδή το οικόπεδο αυτό είναι κατάλληλο για τη δημιουργία πλατείας, σε μια κεντρική πυκνοκατοικημένη περιοχή της Αθήνας, η οποία έχει απόλυτη ανάγκη από σημαντικού μεγέθους κοινόχρηστους χώρους» (www.asda.gr). Ωστόσο, η προτεινόμενη αλλαγή δεν

προχώρησε και ο χώρος παρέμεινε ιδιωτική περιουσία του ΤΕΕ και μισθώθηκε σε εταιρεία σαν χώρος στάθμευσης, μέχρι και το τέλος του 2008 (<http://parkingparko.blogspot.gr/>).

Η «Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων των Εξαρχείων» ήδη από το τέλος της μίσθωσης του ακινήτου είχε ξεκινήσει να ασχολείται με τον συγκεκριμένο χώρο. Όταν τέθηκε το ζήτημα οικοδόμησης του χώρου η «Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων των Εξαρχείων» στις 7 Μαρτίου 2009, μαζί με τη συλλογικότητα «Εμείς, Εδώ και Τώρα και για όλους Εμάς» κάλεσε όλους τους κατοίκους των Εξαρχείων να συγκεντρωθούν, προκειμένου να καταλάβουν τον εγκαταλελειμμένο χώρο στάθμευσης και να τον μετατρέψουν σε ένα χώρο πρασίνου, πάρκο για όλους τους πολίτες. Η ανταπόκριση ήταν μαζική. Κάτοικοι των Εξαρχείων, άρχισαν να μετατρέπουν τον πρώην χώρο στάθμευσης, σε πάρκο, σπάζοντας την τσιμεντένια επιφάνεια και αντικαθιστώντας την με χώμα, φυτεύοντας λουλούδια και δέντρα. (<http://parkingparko.blogspot.gr/>).

Από τότε το πάρκο Ναυαρίνου, λειτουργεί ως χώρος πρασίνου, η διαχείριση του οποίου, γίνεται συλλογικά από τους κατοίκους της περιοχής μέσα από ανοικτές συνελεύσεις. Στις πρώτες μέρες λειτουργίας του εκλέχθηκε επιτροπή με την άμεση ψήφο όλων όσων συμμετείχαν στις ανοικτές συνελεύσεις. Στις ανοικτές συνελεύσεις, συζητούνται προτάσεις σχετικά με τη διαμόρφωση και τη λειτουργία του πάρκου αλλά και όποια προβλήματα προκύπτουν. Η λειτουργική διαχείριση του πάρκου συγκροτείται από ομάδες- και όχι από υπηρεσίες του δήμου- υπεύθυνες για διάφορα πρακτικά ζητήματα όπως η φύτευση και η καθαριότητα. Το πάρκο χαρακτηρίζεται ως αυτοργανωμένο, αντιεραχικό και αντιεμπορευματικό (<http://parkingparko.blogspot.gr/>). Πράγματι η διάθεση οργάνωσης και αλληλεγγύης που επέδειξαν όσοι συμμετείχαν στην κατάληψη, φανερώνει τόσο την ανάγκη των κατοίκων του κέντρου, για χώρους πρασίνου όσο και την δυναμική που μπορούν να αναπτύξουν, προκειμένου να διεκδικήσουν όσα το κράτος δεν προβλέπει για αυτούς. Όταν εκλείπει ο κοινωνικός χαρακτήρας του κράτους, η λήψη αποφάσεων από τα κάτω προς τα πάνω, φαίνεται ως η μοναδική λύση για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των πολιτών στον αστικό χώρο.

Το πάρκο Ναυαρίνου, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διεκδίκησης δημόσιου χώρου. Πέρα όμως από το συμβολικό χαρακτήρα του, και για την διεκδίκηση δημόσιων χώρων, η κίνηση αυτή αποτέλεσε το έναυσμα ώστε να ξεκινήσει πάλι ο διάλογος για την ανταλλαγή του οικοπέδου μεταξύ του ΤΕΕ και του δήμου Αθηναίων. Με κοινή απόφαση του ΤΕΕ και του δήμου Αθηναίων, αποφασίστηκε να υποβληθεί πρόταση στο ΥΠΕΧΩΔΕ ώστε το οικόπεδο να ανταλλαχθεί με 5 από τις 8 πολυκατοικίες των προσφυγικών της λεωφόρου Αλεξάνδρας, προκειμένου να δημιουργηθούν τα νέα γραφεία του ΤΕΕ. Η κυριότητα του ακινήτου της οδού Χαριλάου Τρικούπη, θα περάσει στο δήμο Αθηναίων και σε περίπτωση που γίνει δεκτή η πρόταση από το ΥΠΕΧΩΔΕ, θα δημιουργηθεί πάρκο (<http://www.asda.gr/elxoroi/exarxeia.htm>).

Το πάρκο Ναυαρίνου, δεν σχηματίστηκε από την οργανωμένη δράση κάποιας πολιτικής παράταξης. Βασικό του γνώρισμα είναι η αυθόρμητη συσπείρωση των κατοίκων της περιοχής, που πηγάζει από την ανάγκη για πράσινο, για ελεύθερους χώρους γενικότερα, σε ένα αστικό τοπίο, το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονη δόμηση. Ωστόσο, παρά την προσπάθεια των διαχειριστών του πάρκου να αποφευχθεί η ιδεολογική ταύτιση της κίνησης των πολιτών, με κάποιο πολιτικό χώρο, το μεγαλύτερο μέρος των ατόμων που λάμβαναν μέρος στις ανοιχτές συνελεύσεις προέχονταν από τον αναρχικό και αντιεξουσιαστικό χώρο. Αυτό είχε, σαν αποτέλεσμα την σταδιακή μείωση των ατόμων, εκτός των δύο αυτών χώρων, που λάμβαναν μέρος. Λόγω της πλειοψηφίας των αναρχικών και αντιεξουσιαστών στο πάρκο, τα αποτελέσματα των συνελεύσεων, εξαρτώνταν άμεσα από τις αποφάσεις τους (Avdikos, 2011:6).

Από το 2009 μέχρι σήμερα οι διαδικασίες ανταλλαγής δεν έχουν ολοκληρωθεί. Η έντονη συζήτηση των πρώτων μηνών λειτουργίας του πάρκου, έχει μειωθεί και δεν υπάρχουν εξελίξεις σε ότι αφορά τον δήμο και το ΤΕΕ. Το πάρκο Ναυαρίνου 4,5 χρόνια μετά την καταληψή του συνεχίζει να λειτουργεί σαν χώρος πρασίνου χάρη στη συμβολή των κατοίκων της περιοχής. Οι συνελεύσεις δεν γίνονται πλέον κάθε εβδομάδα όπως τον πρώτο καιρό της λειτουργίας του παρόλα αυτά, επισκέπτοντας το πάρκο και παρακολουθώντας τις ενημερώσεις από το parkingparko.blogspot.gr φαίνεται

πως υπάρχει καθημερινά φροντίδα για την καθαριότητα του χώρου, συνεχίζονται οι φυτεύσεις και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Εικόνα 4: Ο χώρος στάθμευσης πριν την παρέμβαση των κατοίκων Πηγή: <http://parkingparko.blogspot.gr/>

Εικόνα 4: Το πάρκο μετά Πηγή: <http://parkingparko.blogspot.gr/>

Πάρκο Κύπρου και Πατησίων

Αντίθετα με την περίπτωση του πάρκου Ναυαρίνου, όπου οι κάτοικοι διεκδίκησαν, ένας χώρος στάθμευσης να μετατραπεί σε χώρο πρασίνου, το πάρκο Κύπρου και Πατησίων ήταν ήδη πάρκο και παιδική χαρά. Μετά από απόφαση του δήμου Αθηναίων να παραχωρήσει σε εργολάβο το πάρκο στη συμβολή των οδών Κύπρου και Πατησίων, προκειμένου να δημιουργηθεί

χώρος στάθμευσης, στις 22/01/2009, συνεργεία του δήμου ξεκίνησαν εργασίες αποψίλωσης του πάρκου κόβοντας 140 δέντρα πολλά από τα οποία ήταν υπεραιωνόβια. Η κινητοποίηση των κατοίκων της περιοχής ήταν άμεση και μαζική, εμποδίζοντας τα συνεργεία του δήμου να προχωρήσουν και άλλο την καταστροφή του πάρκου. Ο δήμος Αθηναίων, προσπάθησε να καταστείλει την κίνηση των πολιτών, με αστυνομικές δυνάμεις και ΜΑΤ. Οι κάτοικοι κατηγορώντας τον δήμαρχο Αθηναίων, πως πίσω από την πρόφαση της ανάπλασης, στερεί έναν χώρο πρασίνου σε μία εξαιρετικά πυκνοκατοικημένη περιοχή, αναλαμβάνουν την περιφρούρηση του πάρκου (<http://kiproukaipatision.blogspot.gr/>).

Με την περιφρούρηση του πάρκου και την διακοπή της περαιτέρω κοπής δέντρων, οι κάτοικοι της περιοχής, λειτουργώντας συλλογικά ξεκινούν διαδικασίες αναφύτευσης του πάρκου. Σε πολύ λίγο διάστημα, οι κάτοικοι λειτουργώντας με αυτοργάνωση και μέσα από τη δημιουργία και τη λειτουργία της ανοιχτής συνέλευσης αναδιαμόρφωσαν τον χώρο, όπου φυτεύτηκαν δεκάδες νέα δέντρα, επισκευάστηκε και εμπλουτίστηκε η παιδική χαρά και τοποθετήθηκαν νέα παγκάκια. Η διαχείριση του πάρκου από τον Ιανουάριο του 2009 μέχρι και σήμερα γίνεται από τους κατοίκους της περιοχής οι οποίοι οργανώθηκαν μέσω της «Πρωτοβουλίας Κατοίκων για την υπεράσπιση του πάρκου Κύπρου και Πατησίων» και το πάρκο χαρακτηρίζεται ως αυτοδιαχειριζόμενο. Η καθαριότητα και η φροντίδα των δέντρων που φυτεύτηκαν και της παιδικής χαράς γίνεται από ομάδες κατοίκων και όχι από συνεργεία του δήμου(<http://kiproukaipatision.blogspot.gr/>).

.Οι υπεύθυνοι του αυτοδιαχειριζόμενου πάρκου, κατηγόρησαν πολλές φορές τον δήμαρχο Αθηναίων, πως υπονομεύει τις προσπάθειές τους για τη διατήρηση του πάρκου, διακόπτοντας πολλές φορές την παροχή νερού. Η «Πρωτοβουλία Κατοίκων για την υπεράσπιση του πάρκου Κύπρου και Πατησίων» καταγγέλλουν πως *«η διακοπή νερού από το Δήμο δεν μπορεί να ειπωθεί σαν μια ενέργεια που στοχεύει απλά και μόνο στην ξηρασία του πάρκου, αλλά αποτελεί ξεκάθαρα μια κατασταλτική μεθόδευση που επιχειρεί να κάμψει την ίδια την αντίσταση των αγωνιζόμενων ανθρώπων και να μας*

αναγκάσει εκβιαστικά να εγκαταλείψουμε το συγκεκριμένο χώρο αγώνα».
(<http://kiproukaipatisation.blogspot.gr/>).

Οι κάτοικοι, προκειμένου να υπερασπιστούν το πάρκο και να αποτρέψουν τη δημιουργία του υπόγειου χώρου στάθμευσης κατέφυγαν στη δικαιοσύνη. Σε αντίθεση με το πάρκο Ναυαρίνου, τα αποτελέσματα ήταν άμεσα. Στις 21/07/2010 με απόφαση του διοικητικού εφετείου, ακυρώθηκε οριστικά η οικοδομική άδεια για την δημιουργία του χώρου στάθμευσης στο πάρκο Κύπρου και Πατησίων. Στη συνέχεια, πόρισμα των Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης, καλεί τον δήμο Αθηναίων να ακυρώσει την οικοδομική άδεια κατασκευής υπόγειου χώρου στάθμευσης καθώς και να αποκαταστήσει άμεσα τη βλάστηση στο πάρκο. Επίσης, αποδίδονται ευθύνες σε συγκεκριμένους υπηρεσιακούς παράγοντες που υπέγραψαν τη σύμβαση για την ανέγερση του υπόγειου χώρου στάθμευσης με ιδιωτική εταιρεία το 2006. Η οικοδομική άδεια χαρακτηρίζεται μη νόμιμη και ζητείται η ακύρωσή της, όπως επίσης και η εφαρμογή της απόφασης του διοικητικού εφετείου, που έκανε δεκτή την προσφυγή των κατοίκων (www.tvxs.gr).

Μετά την απόφαση του διοικητικού εφετείου, υπέρ της διατήρησης του πάρκου, το δίκτυο πολιτών που είχε δημιουργηθεί, σταδιακά άρχισε να έχει λιγότερη δραστηριότητα στο συγκεκριμένο χώρο. Μέχρι, να γίνει η αποκατάσταση των καταστροφών από το δήμο, οι κάτοικοι εξακολουθούν να δηλώνουν την παρουσία τους στο χώρο, καθώς μέχρι και σήμερα υπάρχουν αναρτημένα πανό με συνθήματα υπέρ της αποκατάστασης του πάρκου. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση ο στόχος της κίνησης αυτής ήταν η αποτροπή της δημιουργίας χώρου στάθμευσης και όχι η περαιτέρω οικειοποίηση του χώρου.

Εικόνα 6, 7: Το πάρκο πριν και μετά Πηγή: <http://kiproukaipatision.blogspot.gr/>

Εικόνα 8, 9: Το πάρκο σήμερα Πηγή: <http://kiproukaipatision.blogspot.gr/>

Δημοτική Αγορά Κυψέλης

Το κτίριο της δημοτικής αγοράς της Κυψέλης οικοδομήθηκε την περίοδο του Μεσοπολέμου, και αποτελεί σημείο αναφοράς για την περιοχή, χαρακτηριστικό δείγμα της σχολής του μοντερνισμού. Η Δημοτική Αγορά σταμάτησε τη λειτουργία της το 2003, ύστερα από μερικά χρόνια υπολειτουργίας. Το 2004 κάτοικοι και κοινωνικοί φορείς της περιοχής κινητοποιούνται, καθώς είχε αποφασιστεί η κατεδάφιση της δημοτικής αγοράς και η ανέγερση πολυώροφου κτηρίου. Οι κάτοικοι καταλαμβάνουν το χώρο και με συλλογικές κινητοποιήσεις καταφέρνουν το 2005 να χαρακτηριστεί ως διατηρητέο μνημείο με υπουργική απόφαση. Στις 10 Δεκεμβρίου του 2006 κάτοικοι της περιοχής, μέλη του πολιτιστικού συλλόγου Κυψέλης και της δημοτικής παράταξης Ανοιχτή Πόλη, προέβησαν στο άνοιγμα του χώρου της

Αγοράς. Η Δημοτική Αγορά ξανάνοιξε και καθαρίστηκε για να αρχίσει να φιλοξενεί πλήθος πολιτιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. (www.greekarchitects.gr/).

Η δημοτική αγορά της Κυψέλης λειτουργούσε μέσω ενός εξαμελούς ή επταμελούς συντονιστικού οργάνου και ανοικτών συνελεύσεων. Το συντονιστικό όργανο συνεδρίαζε μια φορά την εβδομάδα, ενώ οι συνελεύσεις λάμβαναν χώρα κάθε μήνα, όπου συζητούνται θέματα σχετικά με την λειτουργία της δημοτικής αγοράς καθώς και γενικότερα κοινωνικά θέματα. Από το 2006 στη δημοτική αγορά της Κυψέλης, έχουν φιλοξενηθεί, με πρωτοβουλία και οργάνωση των κατοίκων, θεατρικές παραστάσεις, μουσικά δρώμενα και συναυλίες, εκθέσεις ζωγραφικής και φωτογραφίας και συλλογικές κουζίνες. Λειτουργούσε, επίσης, και ως χώρος συνέλευσης εργαζομένων και τοπικών κινήσεων, πραγματοποιούνταν μαθήματα ελληνικών σε μετανάστες και υπήρχε δανειστική βιβλιοθήκη(<http://www.aformi.gr>).

Τον Αύγουστο του 2012, ο δήμαρχος Αθηναίων, αποφάσισε το κλείσιμο της δημοτικής αγοράς της Κυψέλης, προφασιζόμενος εργασίες που έπρεπε να γίνουν προκειμένου να προχωρήσει η ανακατασκευή του κτηρίου. Με την επέμβαση αστυνομικών δυνάμεων, σφραγίστηκε ο χώρος, δίνοντας τέλος, με αυτό τον τρόπο στη συλλογική δράση, εντός του κτηρίου, των πολιτών. Τελικά, στις 26/09/2013 το Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων, ενέκρινε την μελέτη που εκπόνησε ο δήμος Αθηναίων για την αποκατάσταση του κτηρίου και περιλαμβάνει την ανακατασκευή των δαπέδων, την αποκατάσταση των σαθρών τμημάτων, την καθαίρεση τοίχων για τη δημιουργία μεγαλύτερων καταστημάτων, την τοποθέτηση ομοιογενών κουφωμάτων και την κατασκευή στην όψη της οδού Σύρου προστατευτικού ρολού ασφαλείας (www.tovima.gr, 27/09/2013).

Σε έναν χώρο ανενεργό, κάποιοι πολίτες αποφασίζουν να δράσουν συλλογικά με στόχο την παραγωγή έργου. Η δημοτική αγορά της Κυψέλης, στα έξι χρόνια λειτουργίας της ως αυτοργανωμένος χώρος επέδειξε σημαντική δράση, κυρίως, εικαστική και πολιτιστική. Ο τρόπος οργάνωσης, διαχείρισης και λειτουργίας της Αγοράς ενίσχυε το δημόσιο χαρακτήρα της. Το κλείσιμο

της δημοτικής αγοράς ένα χρόνο πριν την έγκριση αποκατάστασης του κτηρίου, καταδεικνύει πως η τοπική αυτοδιοίκηση δεν έχει την πρόθεση να συμπορευτεί με συλλογικές δράσεις διεκδίκησης.

Εικόνα 10: Δράσεις και συλλογικότητες της δημοτικής αγοράς Πηγή: dimotikiagora.blogspot.gr/

Εικόνα 11: Δράσεις και συλλογικότητες της δημοτικής αγοράς Πηγή: dimotikiagora.blogspot.gr/

3.2.3 Συμπεράσματα

Και στις τρεις περιπτώσεις που αναλύσαμε, το κύριο κοινό χαρακτηριστικό είναι, πως ομάδες πολιτών απαιτούν και διεκδικούν το δικαίωμα για ελεύθερους δημόσιους χώρους. Σε έναν πυκνό αστικό ιστό, με λίγους ελεύθερους χώρους, οι πολίτες αντιλαμβάνονται την αδυναμία του κράτους να παράγει πολιτικές που στηρίζουν τα δικαιώματα των πολιτών στον αστικό χώρο. Η αγορά, δρά προς όφελος της, λειτουργώντας μέσα στο πλαίσιο νεοφιλελεύθερων πολιτικών, όπου το κράτος έχει περιορισμένη εξουσία. Η διαρκής τάση εμπορευματοποίησης, αποτυπώνεται και στον αστικό σχεδιασμό. Οποιαδήποτε παρέμβαση συμβαίνει στον αστικό χώρο, έχει σαν κύρια επιδίωξη την παραγωγή οικονομικού οφέλους.

Πολίτες οργανώνονται αυθόρμητα και έρχονται σε σύγκρουση με την εξουσία του κράτους αλλά και των αγορών. Συσπειρώνονται για την επίτευξη ενός κοινού στόχου. Καθώς, οι καινούργιες αυτές συλλογικότητες, δεν λειτουργούν μέσα σε ένα θεσμικά καθορισμένο πλαίσιο και οργανώνονται μέσα από οριζόντιες συνεργασίες, προκειμένου να λειτουργήσουν βασίζονται στην εμπιστοσύνη και την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών τους. Οι κάτοικοι συσπειρώνονται και δημιουργούν δίκτυα ικανά να προασπίσουν τα συμφέροντά τους. Οι ανάγκες των κατοίκων για χώρους πρασίνου και χώρους πολιτιστικής έκφρασης, οι οποίοι θα ανήκουν στους ίδιους, θα ορίζονται και θα διαμορφώνονται από αυτούς, δημιουργήσε τα κινήματα πόλεων που περιγράψαμε προηγουμένως.

Οι συλλογικές κινητοποιήσεις για την διεκδίκηση δημόσιων χώρων, που δεν οργανώνονται μέσω πολιτικών ιδεολογιών, αποτελούν κάτι καινούργιο για την Ελλάδα και ιδιαίτερα στο βαθμό που αυτό έχει συμβεί τα τελευταία χρόνια. Το χρονικό διάστημα, που υπάρχουν αυτές οι συλλογικές διεκδικήσεις δεν είναι τόσο μεγάλο ώστε να μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την αποτελεσματικότητά τους. Ωστόσο, στην παρούσα περίοδο, δείχνουν να τα έχουν καταφέρει σε κάποιο βαθμό, αφού και στις τρεις περιπτώσεις το

αποτέλεσμα είναι οι χώροι αυτοί να έχουν την χρήση που αρχικά, οι πολίτες θέλησαν να δώσουν.

Επίλογος

Στη διπλωματική αυτή μελετήσαμε κυρίως τη διεθνή βιβλιογραφία που σχετίζεται με το αντικείμενο της μελέτης μας, την έννοια της αστικής διακυβέρνησης. Έχουμε κάνει μια επισκόπηση της έννοιας, όπου συμπεριλάβαμε τους ορισμούς που την περιγράφουν, τις αρχές από τις οποίες διέπεται και τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι περιπτώσεις μελέτης που διατυπώθηκαν στο τελευταίο κεφάλαιο, μας δείχνουν πως η έννοια αυτή διαμορφώνεται σε πραγματικές συνθήκες. Πέρα, όμως, από την περιγραφή της δομής της διπλωματικής, πρέπει να αναφερθούν και τα συμπεράσματα τα οποία εξάγαμε από την μελέτη.

Η επικράτηση των νεοφιλελευθέρων πολιτικών, η αποδόμηση της παραδοσιακά κάθετης δομής της εξουσίας, η ανάδυση της κυριαρχίας της αγοράς, έφερε στο προσκήνιο την έννοια της διακυβέρνησης. Μελετώντας στην παρούσα διπλωματική, το θεωρητικό πλαίσιο της έννοιας διακυβέρνηση, καταφέραμε να σχηματίσουμε μια σφαιρική άποψη μιας έννοιας πολύπλοκης. Οι συνιστώσες που επηρεάζουν την έννοια της διακυβέρνησης είναι τόσες πολλές, όσα και τα δίκτυα που μπορούν να δημιουργηθούν εντός της. Το κοινό χαρακτηριστικό, ωστόσο, που ενυπάρχει σε όλα τα δίκτυα πολιτικής στη διακυβέρνηση, είναι η αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της θεσμικής εξουσίας και της παραδοσιακής δομικής ιεραρχίας.

Ο κυριαρχικός ρόλος της αγοράς, και η ανάγκη για οικονομική ανάπτυξη δεν σημαίνει απαραίτητα, πως δεν είναι δυνατή η συνεργασία των τριών δρώντων της αστικής διακυβέρνησης, για την παραγωγή ενός κοινά καλού αποτελέσματος. Η αγορά διαθέτει οικονομικά κεφάλαια, ικανά να προωθήσει την ανάπτυξη του αστικού χώρου, εξασφαλίζοντας αποτελέσματα που μπορούν να ικανοποιήσουν όλες τις πλευρές. Για να επιτευχθεί αυτό, όμως, χρειάζεται ένα κράτος, το οποίο να διατηρεί τον κοινωνικό του χαρακτήρα και θα παρέχει ένα *θεσμικό πλαίσιο* το οποίο θα ορίζει τον τρόπο με τον οποίο η σχέση μεταξύ κοινωνίας κράτους και αγοράς θα λειτουργεί και κυρίως θα προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών. Επίσης, οι ιδιωτικοί φορείς θα πρέπει να σέβονται τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων καθώς και τον τρόπο με τον οποίο υλοποιούνται, δίνοντας ουσιαστική πρόσβαση στην κοινωνία τόσο στο κομμάτι της διαμόρφωσης των πολιτικών όσο και στην υλοποίησή τους. Τέλος, απαιτείται μία κοινωνία πολιτών, οργανωμένη και με διάθεση συμμετοχής στις διαδικασίες πολιτικής.

Από την άλλη πλευρά, βλέπουμε πως οι συλλογικότητες για την διεκδίκηση δημόσιων χώρων, ακόμα και αν η δυναμική τους περιορίζεται σε ένα ορισμένο χωρικό πλαίσιο, δείχνουν την ανάγκη των πολιτών για μια πιο άμεση συμμετοχή τους στα κοινά, πέρα από πολιτικές ιδεολογίες. Και οι τέσσερις περιπτώσεις που μελετήσαμε, αποτελούνται από σχηματισμούς δικτύων, οι οποίοι δημιουργήθηκαν για να παράγουν ένα αποτέλεσμα, ένα έργο, το οποίο από μόνο του το κράτος δεν ήταν σε θέση ή δεν είχε τη θέληση να κάνει.

Διαφοροποιούνται οι τρόποι με τους οποίους το κάθε ένα δίκτυο επιλέγει να δράσει, ανάλογα με τους πόρους και με τις εμπειρίες που το κάθε ένα έχει.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Avdikos, V. (2011) The political closeness of open public space; reflections from Parko Navarinou in Athens, “International Critical Geography Conference», gateway “Right to the City”, Frankfurt 15-17 August 2011
- Broomhill, R. (2001) Neo-liberal Globalism and the Local State: A Regulationist Approach. Journal of Australian Political Economy, 48.

- Castells, M. (2000) *The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*, Wiley
- Davoudi, S., Evans, N., Governa, F., & Santangelo, M. (2008). Territorial governance in the making. Approaches, methodologies, practices. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, (46), 33-52.
- Giersig, N. (2008) *Multilevel Urban Governance and the 'European City': Discussing Metropolitan Reforms in Stockholm and Helsinki*, Springer
- Hall, S. (2012) *The neoliberal revolution στο The Neoliberal Crisis, Soundings*, <http://www.lwbooks.co.uk/ebooks/NeoliberalCrisis.html>
- Hall, S. Massey, D. Rusting, M. (2013) *After Neoliberalism: Analyzing the Present, Soundings*, <http://www.lwbooks.co.uk/journals/soundings/pdfs/manifestoframingstatement.pdf>
- Head, BW (2005) *Governance In Ideas and Influence: Social Science and Public Policy in Australia*, P.Saunders and J.Walter. Sydney : UNSW Press, 44–63
- Jessop, B. (2002) Liberalism, Neoliberalism, and Urban Governance: A State–Theoretical Perspective *Antipode*, 34: 3 Blackwell Publishers Ltd
- Klijn E. (2008) *Governance and Governance Networks in Europe*, *Public Management Review*, 10:4, 505-525
- Kooiman, J. (1993) *Social Political Governance: Introduction*. στο J. Kooiman eds, *Modern Governance: New Government-Society Interactions*. SAGE Publications
- Lefebvre, H. (2007) *Δικαίωμα στη πόλη. Χώρος και Πολιτική*, Εκδ. Κουκίδα, Αθήνα
- Madanipour, A. (2012) *Public space and urban governance: Public interests, private interests?*, Challenges in the Co-production of Urban Spaces in National and International Context, Planning Theory and Urban Development, Faculty of Architecture, RWTH Aachen University, 21 June 2012,

- Marissing, E., Bolt, G., Van Kempen, R. *Urban governance and social cohesion: Effects of urban restructuring policies in two Dutch cities*, Cities, Volume 23, Issue 4, August 2006, Pages 279-290, http://ac.els-cdn.com/S0264275105001253/1-s2.0-S0264275105001253-main.pdf?_tid=fcad0a14-1bd7-11e3-9f7e-00000aab0f6b&acdnat=1379010202_49e3a43634be08320d78c562e8e5333f
- Minnery, J (2007) *Stars and their supporting cast: State, Market and Community as Actors in Urban Governance*, Urban Policy and Research, 25:3, 325- 345
- Peters, B. G., & Pierre, J. (1998). Governance without government? Rethinking public administration. Journal of public administration research and theory, 8(2), 223-243.
- Pierre, J (1999) *Models of Urban Governance: The Institutional Dimension of Urban Politics*, Urban Affairs Review January 1999 34: 372-396
- Pieterse, E (2000) *Participatory Urban Governance. Practical approaches, regional trends and UMP experiences*, Vol 25. Nairobi: Urban Management Programme.
- Provan K. Kenis P. (2007) Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness J Public Adm Res Theory 18:2
- Rhodes, R (2007) *Understanding Governance: Ten Years On*, Organization Studies 28: 1243
- Rhodes, R. (1996), *The New Governance: Governing without Government*. Political Studies, 44: 652–667
- Scharpf, F. (1994) Games Real Actors Could Play: Positive and Negative Coordination in Embedded Negotiations Journal of Theoretical Politics January 1994 6: 27-53
- Sørensen, E. (2005) The Democratic Anchorage of Governance Networks, Scandinavian Political Studies, 28:3, Blackwell Publishing Ltd

- Swyngedouw, E (2005) *Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State*, *Urban Studies* October 2005 42: 1991-2006
- Torfing, J 2003, *Grasping governance networks*. Roskilde Universitet, Roskilde. Working paper (Centre for Democratic Network Governance, RUC , no. 5, http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/4139/1/Working_Paper_2003_5.pdf
- United Nations Development Programme (UNDP) (1997) *Governance for sustainable human development, A UNDP policy document*, <http://mirror.undp.org/magnet/policy/> (πρόσβαση 14/05/2013)
- United Nations Human Development Programme (UN-Habitat) (2009) *Good Urban Governance: Towards an Effective Private Sector Engagement*, BackgroundPaper http://www.unhabitat.org/downloads/docs/WG_B_Background_Urban_Governance&the_PrivateSector_draft0.pdf
- World Bank, (1991), *Managing Development - The Governance Dimension* Washington D.C., http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/2006/03/07/000090341_20060307104630/Rendered/PDF/34899.pdf (πρόσβαση 14/05/2013)

Ελληνική

- Βασενχόβεν Λ. (2004). *Η Θεωρία του Αστικού Σχεδιασμού : Ποιο Θα Είναι το Μέλλον της στον 21ο Αιώνα. Πόλη και Χώρος από τον 20ο στον 21ο αιώνα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό, Οικονόμου Δ., Σαρηγιάννης Γ., Μ., Σερρέος Κ. (επιμ.). Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο-Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών*

- Δημητράκος, Δ. (2003) *Η Ιδέα της Κοινωνίας των Πολιτών* στο Μακρυδημήτρης Α., *Κράτος και κοινωνία των Πολιτών*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις
Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2001) *Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση, Μια Λευκή Βίβλος*, 25.7.2001, COM (2001)428 τελικό,
<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52001DC0428:EL:HTML> (πρόσβαση 16/5/2013)
- Μουζέλης, Ν. (1997) *Τι είναι η κοινωνία των πολιτών. Πολυσημικότητα και πολλαπλότητα*, Το Βήμα, 14/12/1997
- Μπούρου, Κ. και Μερκούρης, Α. (2012) *Who runs the city*, Ερευνητική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο,
<http://dspace.lib.ntua.gr/handle/123456789/6581>
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (1999), *Η Μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους*, Αθήνα, Κριτική
- Σκλιάς, Π. (2001), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία, Τα Βαλκάνια, η Κεντρική και η Ανατολική Ευρώπη (ΚΑΕ), οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και οι σχέσεις τους με την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Εκδόσεις Παπαζήση
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2004) *Η Άγνωστη Κοινωνία των Πολιτών*, Εκδόσεις ΠΟ.Τ.Α.μός
- Τασοπούλου, Α. (2012) Προσεγγίζοντας τη διακυβέρνηση και τα θεωρητικά της διλήμματα, *Αειχώρος* τ. 17
- Τυρολόγος, Κ. και Τάσσιου Φ. *Οι αναπλάσεις αστικών περιοχών μέσω ανάπτυξης αστικού τουρισμού και προώθησης της αειφόρου αστικής ανάπτυξης*,
http://library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_tirologos.pdf

Αρθρογραφία

- Βαΐου, Ντ. (2012) «ξανα-σκέψου την Αθήνα», *Η αυγή*, <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=761846>
- Λεοντίδου, Λ και Βλαστός, Θ. (2010) *Πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου: Ναι ή Όχι;*, Athens Voice, <http://www.athensvoice.gr/the-paper/article/311/%CF%80%CE%B5%CE%B6%CE%BF%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%AE-%CF%8C%CF%87%CE%B9>
- Μωραΐτης Κ. (2013) *Να γίνει η ανάπλαση της Πανεπιστημίου; Η Εφημερίδα των Συντακτών* <http://www.efsyn.gr/?p=28258>
- Χατζημιχάλης, Κ. (2011) *Η πεζοδρόμηση της Πανεπιστημίου και άλλες πολεοδομικές φαντασιώσεις για το κέντρο της πόλης*, <http://enthemata.wordpress.com/2011/05/15/hatzimihalis/>

